

**MATERIALS DE PAU
I DRETS HUMANS, 18**

ELS DOCUMENTALS DEL FEMINICIDI A CIUDAD JUÁREZ

Sonia Herrera

Laia Farrera

Marta Muixí

Dolors Sierra

Xavier Giró (director)

OBSERVATORI DE LA COBERTURA DE CONFLICTES - UAB

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

Materials de Pau i Drets Humans, 18

ELS DOCUMENTALS DEL FEMINICIDI A CIUDAD JUÁREZ

Sonia Herrera

Laia Farrera

Marta Muixí

Dolors Sierra

Xavier Giró (director)

OBSERVATORI DE LA COBERTURA DE CONFLICTES - UAB

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Els Documentals del feminicidi a Ciudad Juárez. –
(Materials de pau i drets humans ; 18)
Referències bibliogràfiques
I. Herrera, Sonia II. Giró, Xavier, dir. III. Catalunya. Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans IV. Col·lecció: Materials de pau i drets humans ; 18
1. Dones – Delictes contra – Ciudad Juárez – Cobertura periodística 2. Delictes sexuals – Ciudad Juárez – Cobertura periodística 3. Assassinats en sèrie – Ciudad Juárez – Cobertura periodística
343.6-055.2(721.4)

Materials de Pau i Drets Humans, 18

Barcelona, juliol de 2010

© Autors Sonia Herrera, Laia Farrera, Marta Muixí, Dolors Sierra, Xavier Giró (director)

© Edició:

Generalitat de Catalunya

Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació

Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans

Avda. Diagonal 409, 08008 Barcelona

Tel.: 93 552 60 00

oficinapauddhh@gencat.cat

www.gencat.cat/dirip

Estudi encarregat a l'**OBSERVATORI DE LA COBERTURA DE CONFLICTES - UAB**

Coordinació de Materials de Pau i Drets Humans: Eulàlia Mesalles.

Maquetació i impressió: El Tinter (Empresa certificada ISO 9001, ISO 14001 i EMAS).

Imprès en paper ecològic i 100% reciclat.

DL: B-36280-2010

Aquesta obra està subjecta a llicència *Creative Commons de Reconeixement – No comercial – Sense obra derivada 2.5. Espanya*

Consulteu la llicència a http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.es_CL

Es pot copiar, distribuir, comunicar públicament, traduir i modificar aquesta obra sempre que no se'n faci un ús comercial i es reconegui l'autoria amb la citació següent:

GIRÓ, Xavier [dir.] [et al.]. *Els documentals del feminicidi a Ciudad Juárez*.
Barcelona: Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans, Generalitat de Catalunya, 2010.
(Materials de Pau i Drets Humans; 18.)

Les opinions expressades en aquesta publicació no representen necessàriament les de l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans.

L'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans és l'estructura de la Generalitat de Catalunya que té com a missió principal desenvolupar polítiques públiques de foment de la pau i de promoció dels drets humans.

La col·lecció Materials de Pau i Drets Humans recull documents de treball amb l'objectiu de proporcionar una visió nova i original d'ambdós àmbits, a través de l'edició d'investigacions elaborades per centres especialitzats i persones expertes.

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

ÍNDIX

0. INTRODUCCIÓ	7
PART I. EL FEMINICIDI	9
1. Què és femicidi?	9
2. Panorama general de la violència contra les dones a Mèxic	11
3. Estudi de la situació a l'Estat de Chihuahua	13
4. Gènere i mercat laboral a Ciudad Juárez	16
5. Dades de corrupció a Mèxic	17
6. Causes i mòbils del femicidi	18
PART II. ANÀLISI DE LA COBERTURA	28
7. Metodologia	28
8. Resultats: sensacionalisme vs. sensibilització	30
9. Resultats: les fonts i la presa de posició	34
10. Resultats: context	38
11. Resultats: tipologia de documentals segons el tractament	41
12. Resultats: mancances	42
13. Conclusions	45

0. INTRODUCCIÓ

Més de cinc-centes dones mortes i mil cinc-centes de desaparegudes a Ciudad Juárez (Mèxic) des de 1993 fins al moment d'escriure aquestes ratlles la tardor del 2009. I no s'aturen. No és l'única ciutat, ni l'únic país, on l'alt nombre de víctimes i la violència, en especial la sexual, la tortura i la sistemacitat amb què les dones són assassinades, han fet sorgir el concepte de femicidi. Tanmateix, Ciudad Juárez és el cas més conegut per l'atenció mediàtica que ha rebut en notícies, reportatges, documentals o films basats en fets reals.

Els mitjans han informat dels esdeveniments i han recollit el dolor i les demandes de familiars i d'organitzacions locals, estatals i internacionals que exigeixen que es prenguin mesures efectives per posar-hi fi. Tot i que el periodisme no és un factor que pugui modelar el món al seu gust, té capacitat d'influència en la societat i en els estaments i les persones que haurien de prendre decisions i posar en peu mecanismes adequats per frenar i aturar el femicidi.

Són les preocupacions que van portar l'Oficina de Promoció de la Pau i dels Drets Humans de la Conselleria d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya a finançar i organitzar juntament amb el Col·legi de Periodistes de Catalunya, l'Institut Català Internacional per la Pau i l'Observatori de la Cobertura de Conflictes, el 17 d'octubre del 2009, una jornada dedicada als documentals sobre el femicidi a Ciudad Juárez.

La jornada es va marcar tres objectius. El primer, oferir una anàlisi de la realitat i de les causes que expliquen el femicidi, acompanyada de les dificultats que troben els periodistes i les periodistes per investigar-lo o informar-ne. El segon, exposar els resultats de l'estudi centrat en els documentals sobre el femicidi a Ciudad Juárez, com a cas paradigmàtic, per assenyalar els encerts i les mancances de la feina dels mitjans. I, el tercer, respondre a les preguntes ¿què més podem fer? i ¿com ho podem fer millor?, adreçades a periodistes i mitjans.

L'estudi segueix les línies generals metodològiques de l'anàlisi crítica del discurs (ACD) aplicada als mitjans de comunicació que utilitza l'Observatori de la Cobertura de Conflictes de la Universitat Autònoma de Barcelona (OCC-UAB). L'ACD és un enfocament que pren partit pels febles, que no analitza des de la neutralitat, sinó que es proposa revelar els usos del discurs que legitimen els abusos de poder i que, en fer-ho, constitueixen un acte d'abús de poder. Paral·lelament, es preocupa per veure quines són pràctiques discursives que serveixen per deslegitimar els abusos i apoderar els sectors socials que els pateixen.

L'OCC-UAB fa seu l'enfocament de l'ACD i l'aplica al discurs dels mitjans de comunicació que treballen amb informació, en especial arran de conflictes. Entenem que els conflictes són els motors dels canvis socials, no són fenòmens que calgui evitar, sinó que són consubstancials a la vida humana –en totes les seves escales–, són motors que cal gestionar adequadament perquè el seu aflorament comporti una oportunitat per construir convivència i superar eventualment les desigualtats que els han originat.

D'aquí que els tres grans objectius amb què abordem les recerques sobre el discurs dels mitjans siguin: 1) veure si la cobertura ha donat una visió completa de la complexitat del conflicte en qüestió; 2) veure si la pràctica periodística ha respectat els compromisos deontològics, i 3) veure si el discurs empeny cap a la resolució més justa, pacífica i al menys dolorosa possible per a les persones implicades.

El cas de femicidi pot ser entès com un fenomen derivat d'un conjunt de conflictes estructurals subjacents i, per tant, a l'hora d'analitzar-ne la cobertura és pertinent aplicar la mateixa metodologia.

Així, abans d'analitzar què diuen el mitjans, en la primera part, fem una anàlisi del fenomen del femicidi i de les seves causes. Després, un cop presentada la metodologia adaptada al cas, n'exposarem els resultats.

PART I. EL FEMINICIDI

1. Què és feminicidi?

El feminicidi és una categoria teòrica que defineix l'assassinat de dones per la seva condició de dones. El concepte no neix d'una simple feminització del terme homicidi quan les víctimes d'assassinats són dones, ja que en el feminicidi el component de gènere de les víctimes no és conjuntural, sinó que és l'element que les fa víctimes potencials de la violència. El feminicidi succeeix en el si de contextos socials patriarcals en què es generalitza una visió objectualitzada de la dona. El fet d'objectualitzar la dona la converteix en un ésser utilitzable, fàcilment reemplaçable i, com a tal, eliminable. Entenem, doncs, que el feminicidi és una conseqüència de les relacions de gènere de dominància en un context de patriarcat que s'expressa amb diferents tipus de violències com la verbal, la institucional o la física.

El terme *femicidi* el van forjar les feministes Jill Radford i Diana E. H. Russell en el llibre *Femicide. The politics of Woman Killing*. Les autores defineixen el feminicidi com “the misogynous killing of women by men”.¹ Aquesta breu definició concentra l'essència de què és el feminicidi, però hi ha diversos factors que hi tenen un pes important. Les autores també remarquen que el feminicidi és “the killing of women often condoned, if not sponsored, by the state and/or by religious institutions”.² En la primera definició que fan del concepte, doncs, ja incorporen com a element prioritari un tipus de violència habitualment obviada: la violència institucional. En determinats contextos, com el que analitzem, hi ha un marc d'impunitat respecte a les possibles conseqüències d'exercir la violència contra les dones, fet que afavoreix que es continuïn assassinant dones.

La desídia institucional és un dels mecanismes de violència estructural en una societat patriarcal que banalitza l'exercici de la violència contra les dones. Per exemple, quan no s'ofereix un tracte digne a les famílies en el moment en què s'enfronten al dolorós tràmit de reconèixer el cadàver de les seves filles o quan les autoritats al·leguen, com a atenuant de la violència, el fet que les joves assassinades portaven una doble vida que les famílies desconeixien. De la banalització de la violència envers les dones en les seves formes més diverses –econòmica, social, simbòlica i física– en deriva, a través de la reiteració, una naturalització dels comportaments agressius.

Com ja hem avançat, el feminicidi no fa referència només al fet puntual de l'assassinat de dones, sinó que l'entenem com una expressió del model patriarcal i de les relacions de dominància. Així ho expressen amb contundència Russell i Radford, que es valen d'un llenguatge amb una forta càrrega emocional per remarcar la brutalitat, així com l'heterogeneïtat, del que consideren mecanismes de violència contra les dones. “Femicide is on the extreme end of a continuum of antifemale terror that includes a wide variety of verbal and physical abuse, such as rape, torture, sexual slavery, incestuous and extrafamilial child sexual abuse, physical and emotional battery, sexual harassment, genital mutilation, unnecessary gynecological operations, forced heterosexuality, forced motherhood, psychosurgery, denial of food to women in some cultures, cosmetic surgery and other mutilations in the name of beautifications. Whenever these forms of terrorism result in death, they become femicides.”³

1. “L'assassinat misògin de dones comès per homes” (Traducció pròpia). Jill RADFORD i Diana E. H. RUSSELL, *Femicide. The politics of Woman Killing*, NY, Twayne Publishers, 1992.

2. “L'assassinat de dones sovint aprovat, si no promogut, per l'Estat i/o les institucions religioses” (Traducció pròpia). Jill RADFORD i Diana E. H. RUSSELL, NY, 1992.

3. “El feminicidi és l'extrem d'un terror antifemení continuat que inclou una àmplia varietat d'agressions físiques i verbals com la violació, la tortura, l'esclavitud sexual, l'abús sexual infantil incestuós i extrafamiliar, el maltractament físic i psicològic, l'assetjament sexual, la mutilació genital, les operacions ginecològiques innecessàries, l'heterosexualitat forçada, la maternitat forçada, la psicocirurgia, la prohibició de menjar a les dones en determinades cultures, la cirurgia cosmètica i altres mutilacions en nom de l'embelliment. Quan aquestes formes de terrorisme desemboquen en la mort, es converteixen en feminidicis” (Traducció pròpia). Jill RADFORD i Diana E. H. RUSSELL, NY, 1992.

Les dones assassinades són, doncs, la cara visible d'un feminicidi que s'alimenta d'una base social de diversos tipus de violència contra les dones. Una violència que, per ser estructural i molt menys visible, s'obvia en l'àmbit mediàtic, però que és una base imprescindible que degenera en els assassinats, com és el cas de Ciudad Juárez, de més de cinc centes dones en els darrers quinze anys.

Ciudad Juárez, un cas mediatitzat

Malauradament, el feminicidi és una realitat recurrent en molts territoris del món, fet que porta a qüestionar-nos per què hi ha una mediatització d'alguns casos com el de Ciudad Juárez i molt poca informació o poc temps informatiu dedicat a altres zones del món o del mateix país on es viuen situacions similars. Algunes dades poden ser il·lustratives al respecte.

Pel que fa a Mèxic, segons les estadístiques que segmenten les taxes de dones assassinades per les trenta-dues entitats federatives que s'empren per dividir territorialment el país, el lloc que ocupa l'entitat federativa de Chihuahua, a la qual pertany Ciudad Juárez, és:

1980 — 19è

1990 — 11è

2000 — 5è

2002 — 2n

2004 — 7è⁴

Si bé del 1980 al 2002 podem identificar que augmenta la proporció de víctimes mortals amb relació a altres entitats federatives, també cal destacar que, en cap cas, és l'entitat en què hi ha més assassinats de dones. Val a dir que és una estadística que exclou les dones desaparegudes, un índex que és força més elevat a Chihuahua que en altres entitats federatives.

Considerem que hi ha dos aspectes fonamentals que caracteritzen el cas de Ciudad Juárez i que provoquen que s'hagi mediatitzat més que altres casos que tenen lloc a altres països del món i també a altres zones del territori mexicà.

En primer lloc, el patró comú en què s'han produït la majoria d'assassinats. Les dones desapareixen i els seus cossos es troben en llocs públics, amb clares mostres de violència extrema i, en molts casos, mutilacions.

En segon lloc, la mobilització social que hi ha hagut per denunciar els casos dels assassinats a Ciudad Juárez. Hi ha hagut un activisme col·lectiu i organitzat, mentre que a altres zones de Mèxic o a altres països les denúncies han sigut de caràcter individual i han generat menys repercussió en l'esfera pública i mediàtica.

Aquesta mobilització social col·lectiva també explicaria per què no hi ha la mateixa repercussió mediàtica en el cas del feminicidi de Guatemala. Segons les dades de què es disposa, a Guatemala, del 2001 al 2006, van ser assassinades 2.200 dones i nenes. En l'informe d'Amnistia Internacional del 2009⁵ s'apunta que, segons les dades de la policia, durant el 2008, van ser assassinades 687 dones i nenes. La majoria mostrava clars signes de violència sexual i tortura.

Aquesta contraposició de diversos casos de feminicidi no és, en cap cas, una manera d'apuntar que se sobredimensiona o que hi ha un excés d'informació del feminicidi de Ciudad Juárez, com

4. Segons càlculs duts a terme a partir de l'INEGI en dades recollides a *Geografía de la violencia feminicida en la República Mexicana*, un estudi promogut per la Cámara de Diputados del Congreso de la Unión - LIX Legislatura Comisión Especial para Conocer y Dar Seguimiento a las Investigaciones Relacionadas con los Feminicidios en la República Mexicana y a la Procuración de Justicia Vinculada.

5. <http://thereport.amnesty.org/es/regions/americas/guatemala#violencia-contra-mujeres-y-ni-ntilde-as>

les autoritats mexicanes mantenen, sinó que és una problemàtica que afecta diversos territoris i que en tots els casos caldria fer un treball de denúncia social per acabar amb la impunitat dels crims contra les dones.

Canvi de rols

L'establiment de *maquilas* a Ciudad Juárez ha suposat, primerament, un canvi demogràfic per a la ciutat amb l'arribada de treballadores i treballadors d'arreu del país, però també ha comportat un canvi de rols important en les interrelacions de gènere. Les empreses *maquiladoras*, amb el seu particular sistema de producció, han incorporat la dona en el mercat de treball i hi ha hagut una feminització del procés productiu.

Les primeres *maquilas* que s'estableixen a Ciudad Juárez ho fan a mitjans dels anys 60, però el nombre de fàbriques d'aquest sector s'amplia notablement a partir de l'entrada en vigor del Tractat de Lliure Comerç amb Amèrica del Nord, l'1 de gener de 1994 (TLCAN). L'aprovació dels acords del TLCAN coincideix amb la detecció d'un augment dels assassinats i les desaparicions de dones de Ciudad Juárez.

L'expansió de les *maquiladoras*, actualment n'hi ha unes tres-centes vint fàbriques a Ciudad Juárez, ha suposat l'entrada al món laboral d'un gran nombre de noies i dones de Ciudad Juárez i d'altres zones del país que hi han anat a treballar. La inserció laboral els ha suposat una augment d'independència, ja que, tot i tenir sous baixos, tenen uns ingressos propis guanyats amb la força del treball. Un fet que desestabilitza la posició de l'home dins d'un model patriarcal i força un canvi en les relacions de gènere. Aquest canvi de rols es pot traduir en situacions de violència en les relacions familiars, laborals i socials si hi ha una incapacitat dels homes de gestionar i acceptar la nova situació. El fet de sentir que el seu paper s'ha transformat, pot degenerar en una frustració que es tradueixi en l'exercici de la violència amb la finalitat de mantenir les relacions de control i dominància pròpies del patriarcat.

No considerem aquesta transformació de l'estructura social la causa del femicidi, sinó un element contextual que, entre altres, el pot explicar.

2. Panorama general de la violència contra les dones a Mèxic⁶

- El percentatge de dones mexicanes a partir de 15 anys que va assenyalar haver tingut algun incident de violència en l'àmbit laboral, com assetjament o abús sexual, és de pràcticament el 30%.
- El 16% del total de les dones van admetre haver patit discriminació, fustigació, assetjament o abús sexual a l'escola.
- Als espais comunitaris (carrer, mercat, transport, cinema, església, botiga, hospital, etc.), el 40% de les dones s'han enfrontat amb algun tipus de violència: el 42% ha patit violència sexual i el 92%, intimidació.
- El 18% de les dones mexicanes majors de 15 anys han patit discriminació en alguna dependència pública i el 18% han estat víctima d'assetjament laboral. A l'escola, els percentatges corresponents són del 9% i del 8%, respectivament, mentre que a la llar els percentatges són del 7% i del 10%.
- Aquestes dues formes de violència són més comunes a les empreses privades, el comerç, els bancs i els altres serveis privats, on el percentatge de dones que han patit discriminació laboral

6. INEGI, resultados de la Encuesta Nacional sobre la Dinámica de las Relaciones en los Hogares (ENDIREH, 2006).

augmenta fins al 39%, i el que han patit assetjament laboral puja al 43%. A les fàbriques o *maquilas* els percentatges corresponents són del 22% i del 14%, respectivament.

- Del total de dones casades o unides, el 60% ha patit algun tipus de violència matrimonial, exercida per algun familiar o una altra persona.
- Els estats de la República Mexicana on hi ha més dones casades o unides que han patit algun incident de violència són l'Estat de Mèxic, Jalisco i Colima. En aquests tres estats, més de la meitat de les dones s'ha enfrontat a la violència física, emocional, sexual i econòmica, tant d'un tipus o més d'un a la vegada.
- Al llarg de la relació amb la seva última parella, la violència emocional és la de més prevalença entre les dones: el 40% de les dones casades o unides l'ha patida i el 55% de dones unides alguna vegada també. La segueixen, en ordre d'importància, la violència econòmica que té prevalença en el 28% de les dones casades o unides i en el 45% de les dones que alguna vegada han viscut en parella; la violència física, que té lloc entre el 21% i el 39%, respectivament, i la violència sexual amb una prevalença del 8% i del 23%, respectivament.
- Un 35% de dones majors de 15 anys casades o unides s'enfronten a algun tipus de violència, tot i que el percentatge més alt es troba en el grup de les dones més joves, de 15 a 34 anys, amb un 45%.
- El nivell d'instrucció no restringeix la submissió a la violència de gènere, ja que del total de dones que tenen nivell d'escolaritat primària, el 37% ha patit algun incident de violència. En les dones que tenen escolaritat secundària la proporció puja al 43%, i del total de dones que tenen estudis superiors a la secundària, el 38% s'ha enfrontat a situacions de violència.
- Les dones casades o que viuen en parella i que participen en el mercat laboral pateixen més incidents de violència (44%) respecte a les dones que només es dediquen a les feines de la llar (38%).
- La violència de gènere és més freqüent en l'àmbit urbà que en el rural. Del total de dones casades o unides residents en localitats urbanes, el 42% ha patit algun incident de violència, mentre que en l'àmbit rural el percentatge és del 33%.
- El 79,7% de les dones enquestades⁷ van declarar haver viscut situacions de violència a la seva llar materna o paterna, amb la seva parella, a l'escola o a la feina. El 83% dels agressors, en tots els casos, eren homes. El 71,9% de les dones que han viscut algun episodi de violència no han parlat amb ningú sobre el tema ni ho han denunciat. Un 36,7% considera que la responsabilitat de disminuir o eliminar la violència contra les dones recau en les mares; un 24,2% afirma que la responsabilitat es del govern federal.
- Segons l'Enquesta Estatal de les Dones, a Ciudad Juárez és on un percentatge més alt de dones afirma haver rebut algun tipus de comportament o insinuació sexual al seu lloc de treball.
- Des de gener de 1993 fins a desembre del 2008, a Ciudad Juárez es van registrar 447 homicidis de dones, agrupats en 418 expedients (casos).⁸ Segons la Procuraduria, 292 d'aquests casos ja han sigut resolts. En el mateix informe es declara que en el període de 1993 a 2004 la Procuraduria General de Justícia de l'Estat va registrar 4.522 denúncies de dones desaparegudes a Ciudad Juárez. D'aquest total, 4.488 es van trobar amb vida. (Aquestes dades contrasten amb les proporcionades per les associacions de dones, les famílies desaparegudes i les organitzacions no governamentals: fins al 21 d'agost del 2009, el Banco de Datos sobre Femicidio de América Latina y el Caribe español havia comptabilitzat més de cinc-centes dones assassinades i més de mil cinc-centes de desaparegudes).

7. Investigación sobre Detonantes de Violencia contra las Mujeres (Instituto Chihuahuense de la Mujer), 2008.

8. Segons l'informe "Homicidios de Mujeres en Ciudad Juárez": "se hace justicia combatiendo la impunidad" de la Procuraduría General de Justicia del Estado i del Gobierno de Chihuahua.

- En data 23 de setembre del 2009, i segons van informar diversos mitjans de Ciudad Juárez, entre ells el *Diario PM*, quatre joves van desaparèixer a Ciudad Juárez en poques setmanes. Concretament eren Perla Ivonne Aguirre, de 15 anys; Graciela Ortiz, de 12 anys; Aracely López, de 19 anys, i Denisse López, de 21 anys. Amb elles ja són més de 30 les dones, adolescents i nenes desaparegudes a la ciutat fronterera des del 2008.

3. Estudi de la situació a l'estat de Chihuahua

Dona, jove i pobre: condicions d'alt risc

L'Estat de Chihuahua té una població aproximada de 3.052.907 habitants, dels quals 1.519.972 són homes i 1.532.935 són dones. La capital és la ciutat de Chihuahua, però el centre econòmic i poblacional de l'Estat de Chihuahua el constitueix Ciudad Juárez amb aproximadament 1.500.000 habitants, el 40% de la població total de l'Estat.

La Constitució Política de Chihuahua no explicita la igualtat entre homes i dones. Pel que fa a la presència de la dona als tribunals de justícia, el president del Tribunal Suprem de Justícia d'aquest Estat afirma que "els jutges familiars són totes dones. En el màxim tribunal hi ha 13 homes i 3 dones... Hi ha jurats, es treu una terna, s'envia al Congrés i el Congrés decideix".

Context a Ciudad Juárez

Del gairebé milió i mig d'habitants de Ciudad Juárez, un 33% està compost per menors de 15 anys i un altre 33%, per adolescents i joves de 15 a 29 anys. El 35% del total és immigrant, i 22 de cada 100 persones van néixer fora de l'Estat de Chihuahua.

Ciudad Juárez, coneguda internacionalment pels crims d'extrema crueltat perpetrats contra les dones, és una ciutat industrial que no compassa el seu creixement amb la generació de serveis públics per satisfer les necessitats bàsiques de la majoria de la població, que viu en colònies pobres. Juárez és una ciutat en la qual arriben molts immigrants mexicans i estrangers en busca de feina per l'existència de la indústria *maquiladora* o amb la intenció de creuar els Estats Units per aconseguir feina. Juárez presenta un dels índexs de criminalitat més alts de la República Mexicana a causa del narcotràfic, el tràfic de persones o la prostitució, entre d'altres.

La societat civil pensa que en termes culturals hi ha una corresponsabilitat social, però fonamentalment el que hi ha és una responsabilitat dels governs dels tres nivells: municipal, estatal i federal. La població desconfia de les seves autoritats per la corrupció i la impunitat que afecta tots els nivells de les institucions.

Les víctimes del femicidi

Un problema de classe

"...vivir en Ciudad Juárez para ellas [las mujeres pobres y jóvenes], es saber que corren el riesgo de ser secuestradas, violadas, torturadas y asesinadas por el simple hecho de ser mujeres..."⁹

A Ciudad Juárez hi ha projectes de desenvolupament econòmic, com el Projecte Binacional Santa Teresa (Estats Units) i San Jerónimo (Mèxic), que se situen en un sector anomenat Lomas de Poleo, lloc habitat per gent pobre des de fa diversos anys. La població de Lomas de Poleo va

9. Lucía MELGAR, *Vivir y morir en Ciudad Juárez*. Ponència del fòrum organitzat pel PIEM i el PUEG. Mèxic, maig del 2004.

quedar confinada dins del perímetre de la tanca que aquest projecte va implantar per a la seva pròpia seguretat. La població de Lomas de Poleo ha de demanar permís per entrar al seu barri. Aquest tipus de projectes aguditzen la situació d'exclusió de la gent.

La mort violenta de les dones a Chihuahua és un problema de classe. Si es pregunta a dones de classe mitjana i alta sobre el feminicidi, elles no s'identifiquen amb el problema. Les que tenen por i viuen la inseguretat quotidianament són les dones joves i pobres que s'han de desplaçar en autobusos per anar als seus llocs de treball i mobilitzar-se.

A l'Estat de Chihuahua hi ha l'Instituto Chihuahuense de la Mujer, que dóna informació, assessorament i suport a les dones chihuahuenses. Aquest institut ha implementat campanyes de sensibilització contra la violència domèstica mitjançant cartells públics i espots publicitaris en mitjans de comunicació, la qual cosa resulta positiu. Tanmateix, en aquestes campanyes és important considerar les altres manifestacions de la violència contra les dones, sense oblidar que la millor manera de lluitar-hi és apoderar-les com a subjectes de dret i no com a ciutadanes de segona.

Les morts violentes

Quantes són les víctimes d'aquest flagell? Ningú ho sap amb precisió ni pot afirmar el nombre exacte de víctimes. La procuradora general de Justícia de Chihuahua, Patricia González, va relatar que des que va assumir el càrrec l'octubre del 2004 ha fet una revisió cas per cas del que va trobar, i va registrar 372 casos que van des de 1993 fins al 19 de setembre del 2005.

Ella i el seu equip van revisar el mòbil, les causes, els autors... D'aquesta revisió es va concloure que "aproximadamente el 80% de las víctimas tienen que ver con violencia intrafamiliar y de género; que varias de las víctimas vienen del sur; que el número de víctimas del Estado es muy ínfimo; que en cuanto a los victimarios, estos también son inmigrantes en su mayoría, y que todo está combinado con tráfico de drogas al menudeo".

Per a la màxima autoritat judicial d'aquest Estat, les morts de dones per violència domèstica no constitueixen casos de feminicidi, ja que tenen lloc dins l'àmbit familiar. A Chihuahua eviten dir que els assassinats constitueixen feminicidis perquè no se'ls doni tanta importància. Les autoritats insisteixen en el fet que el feminicidi només es refereix als assassinats serials.

La procuradora general de Justícia de Chihuahua va facilitar el quadre que va elaborar sobre l'estat processal dels expedients d'homicidis de dones en els municipis de Ciudad Juárez i Chihuahua (des del 21 gener de 1993 fins al 19 de setembre del 2005).

Total d'homicidis	372
Resolts en el Tribunal per a menors	16
Resolts per sentència definitiva	153
En procés davant de jutge	65
Remesos a la PGR (Ministeri Públic Federal)	14
Arxiu (homicidi-suïcidi)	14
En tràmit de recerca (Fiscalia Mixta)	110

L'encarregat de la Fiscalia Especial per a l'Atenció de Delictes relacionats amb els homicidis de dones al municipi de Ciudad Juárez, Chihuahua, va manifestar que des de 1993 a la data esmentada el nombre de víctimes de sexe femení era de 368, que el 70% del total de les víctimes coneixia el seu agressor perquè eren delictes de violència domèstica, i que en el 30% restant hi havia inclosos els assassinats serials, els accidentals i els errors en el cop. Així mateix, va

concloure que per cada dona que perd la vida a Ciudad Juárez, moren cinc homes. Pel que fa a les morts del 2005, la Procuraduría General de Justicia de Chihuahua va registrar 32 femicidis d'acord amb el seu informe anual.

No hi ha un registre únic ni una classificació homogènia sobre els assassinats de dones a Chihuahua. Les xifres que utilitza la Comissió Especial del Femicidi no són pròpies, sinó que utilitza les de la Procuraduría General de Justicia de Chihuahua, que són molt disperses.

La societat civil i els familiars de víctimes constaten que hi ha un discurs pervers de les autoritats a l'asseverar que el 80% d'aquests crims són causa de la violència domèstica i que per aquesta raó no són femicidi, la qual cosa implica una invisibilització dels crims contra les dones. Pel que fa a les xifres oficials que diuen que 14 casos van ser adjudicats a la PGR per ser investigats, no es tracta només de 14 víctimes, perquè en dos dels casos, específicament en el de Campo Algodonero i en el de Cristo negro, hi va haver 8 i 6 víctimes, respectivament. Per tant, s'ha d'entendre "cas" com a "expedient" i no com a "víctima".

Les altres víctimes del femicidi, les que van tenir històries de violència intrafamiliar i que van recórrer a la justícia, també donen compte de la ineficiència del sistema i de la responsabilitat de les autoritats municipals, estatals i federals per no garantir el dret a la vida, el dret a viure lliures de violència, i molts altres drets assenyalats en els diversos instruments nacionals i internacionals vigents a la República Mexicana i ignorats pels estaments públics.

Tot i que hi ha un reconeixement general del fet que la violència contra la dona és alta, no existeix en l'Estat un protocol d'atenció per a dones víctimes de violència intrafamiliar ni per a dones violades. Així mateix, cal ressaltar que tot i que la Procuraduría General de Justicia de Chihuahua disposa d'un centre d'atenció a dones víctimes, aquesta no té el servei especialitzat que es requereix.

Les desaparicions

La procuradora de Justicia de Chihuahua va manifestar que quan va arribar al càrrec, l'octubre del 2004, hi havia 4.000 informes de desaparegudes, segons la Comissió Nacional de Drets Humans. Va verificar que gairebé totes les dones havien tornat a casa seva i va explicar que l'error radicava en el fet que no hi havia constància que ja havien aparegut. Actualment hi ha en tràmit 36 expedients considerats casos d'alt risc, ja que són dones que consten com a desaparegudes des de 1994. L'encarregat de la Fiscalia Especial va dir que la xifra inicial era de 4.500 informes de desaparegudes i que només 45 van quedar sense resoldre.

La premsa dona compte de 4.454 informes de dones desaparegudes en el mateix període de temps, de les quals se'n van localitzar 4.413 i en va quedar vigent la recerca de 34. Així mateix, publica una llista de dones desaparegudes i recalca que la Fiscalia Especial no en va iniciar la recerca perquè s'estaven investigant en altres instàncies.

L'informe de la procuradora de Justicia de Chihuahua afirma que "el 25 de enero pasado se emitió la orden 1/2005 por la que se crea una Unidad Especial de Investigación de Personas Ausentes o Extraviadas con el objeto de establecer una metodología de trabajo apropiada tendente a identificar a las personas que hayan sido reportadas como desaparecidas, y a implementar inmediatamente las correlativas acciones oficiales de búsqueda y localización, descartando el pasado criterio de comenzar la investigación una vez que hubiesen transcurrido veinticuatro horas desde la desaparición".

Tot i que es van mostrar entusiasmes de trobar feina, molt aviat les nouvingudes es van adonar que els seus salaris no arribaven a satisfer les seves necessitats més bàsiques. El 2003, el salari mitjà pagat a les plantes de muntatge oscil·lava entre 3 i 5 dòlars (2,23-3,80 euros) diaris, el mateix que regia el 1988. Corporacions dels Estats Units són propietàries de la majoria d'aquestes plantes, i la feina és esgotadora i tediosa.

Amb l'autorització dels seus pares, joves des dels 14 anys d'edat poden treballar en aquestes fàbriques. I no és gens sorprenent que menors de 13 anys es valguin d'actes de naixement falsificades per obtenir treball. Per fer rendir al màxim aquests exigus salaris, famílies senceres estan disposades a treballar a les plantes de muntatge i sumar els seus sous per pagar habitatge i altres despeses.

La principal diferència econòmica en ambdós costats de la frontera és que, a Mèxic, un treballador pot guanyar 4 dòlars (2,98 euros) al dia, mentre que el sou mínim legal als Estats Units fins al 2006 era de 5,15 dòlars (3,83 euros) per hora. Aquesta és la principal raó per la qual molts immigrants arriben a la vida per creuar la frontera de manera il·legal. La desigualtat entre les dues economies genera tensions constants a la frontera. Com bé saben els funcionaris d'immigració tant de Mèxic com d'Estats Units, la frontera representa un imant per a persones procedents de diversos llocs.

4. Gènere i mercat laboral a Ciudad Juárez

En el cas de les dones, la principal activitat en el mercat formal és la d'operadora de maquinària (36%), mentre que en l'informal correspon al comerç (31%) i a les treballadores domèstiques (25%), aquesta última més important per a les empleades dels Estats Units (39%). En el cas dels homes, la principal activitat en el mercat formal coincideix amb la de les dones, encara que en un percentatge més baix (operador de maquinària, 21%), seguida de la d'artesans i els treballadors fabrils –excloses les *maquilas*¹⁰ (16%)–, que en el cas de les dones ocupa menys del 2%. Els homes en el mercat informal majoritàriament es desenvolupen com a artesans i treballadors fabrils (42%), seguits pels venedors ambulants (17%), que també representen una proporció significativa per al cas de les dones (14%).

A la franja fronterera es concentra el 80% de l'activitat *maquiladora* de Mèxic. Es tracta d'un exemple clar d'arrencada i frenada, ja que aquesta indústria va registrar 1.327.000 treballadors cap a mitjans del 2000. Havia crescut en un milió en només 15 anys, i representava quatre de cada deu treballadors en la manufactura mexicana, però ha fet gravitar al seu entorn molts milions de compatriotes, contingents que s'afanyen a adaptar una improvisada infraestructura d'habitatge, alimentació, serveis i trasllat de panorames urbans degradats i famílies trencades.

Un altre resultat singular de la divisió del treball global es fa palès en la manera en què en la *maquila* prima una relació de gènere desequilibrada que ha arribat a ser de tres homes per set dones, gairebé en la seva totalitat joves d'entre 15 i 25 anys. Tot això unit a una actitud submissa de les dones que s'explica per l'alta rotació o peregrinatge de la mà d'obra en les diferents empreses, per l'ingrés precoç al medi laboral i per la forta oferta de mà d'obra femenina.¹¹

Tres quartes parts dels empleats (76%), dels obrers (76%), i de les *maquiladoras* (73%) es troben en els cinc estats fronterers de Mèxic: Tamaulipas, Coahuila, Chihuahua, Sonora i Baja Califòrnia. La frontera nord continua tenint el paper central per a la indústria *maquiladora* amb 2.077 *maquiladoras* i 888.061 empleats.

Les dades de l'INEGI permeten observar que les obreres dels estats fronterers representen el 53% del total d'obrers a la regió. Això és un punt percentual menys que el que correspon a la participació de la dona a nivell nacional. Un aspecte que pot influir en això és la predominança de *maquiladoras* de la indústria automotriu a la frontera, que donen feina a més homes.

10. A Ciudad Juárez les *maquilas* s'han convertit en una gran potència econòmica que suposa la principal font d'exportació de tot el país. En termes de comerç internacional s'anomena *maquila* a totes les empreses internacionals, generalment frontereres, que operen per subcontractació per part d'empreses d'un altre país on els productes finals són reimportats sense el pagament de drets d'aduana. Les *maquilas*, en origen dedicades a la fusta i al tèxtil, actualment concentren la major part de la seva activitat en el muntatge de components electrònics, cintes magnètiques i peces per a la indústria de l'automòbil, principalment.

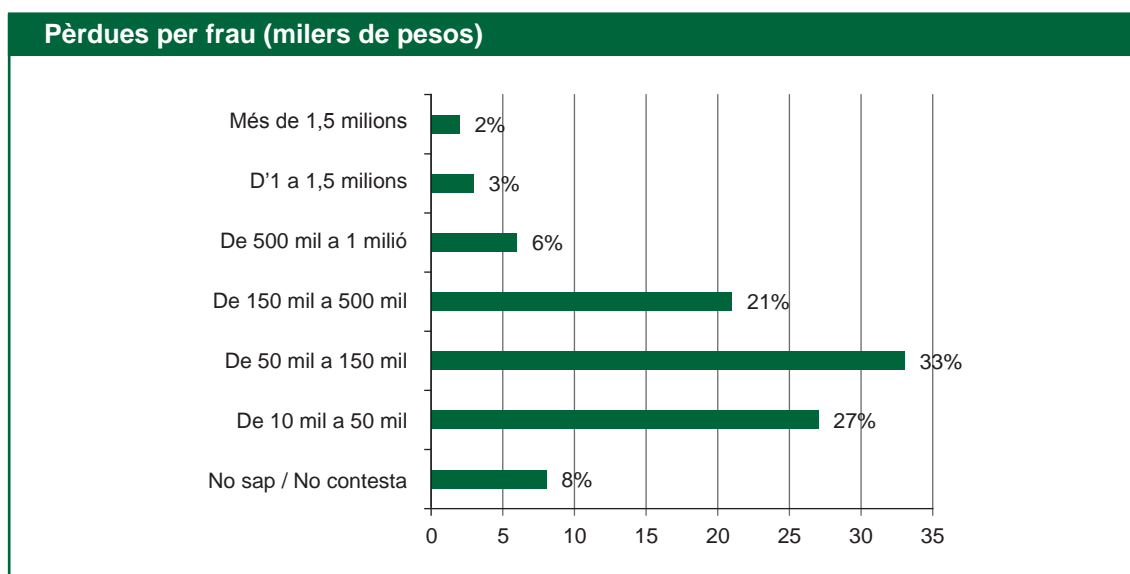
11. Sergio ZERMEÑO, *Maquila y machismo (el asesinato de mujeres en Ciudad Juárez)*.

El primer Estat en quantitat de treballadors és Chihuahua amb 274.086 (24% del total nacional), tot i que compta amb menys de la meitat de *maquiladoras* que Baja Califòrnia. Això és degut al fet que una fàbrica *maquiladora* pot tenir des de cinc fins a tres mil treballadors. Baja Califòrnia té el 21% del total nacional; Tamaulipas, el 15%; Coahuila, el 9%, i Sonora, el 7%.

Chihuahua es troba entre els deu estats mexicans amb un índex més alt de desenvolupament humà. Però si confrontem dades del propi INEGI, el 2004 l'Estat de Chihuahua va ocupar el cinquè lloc en nombre d'homicidis de dones d'entre 15 i 59 anys (3.584 dones). En canvi, en aquest mateix any, el percentatge d'homicidis de dones ocorreguts a la llar situa l'Estat de Chihuahua en la trentena posició. Però si parlem d'homicidis comesos a la via pública, el mateix Estat se situa en el segon lloc de la llista.

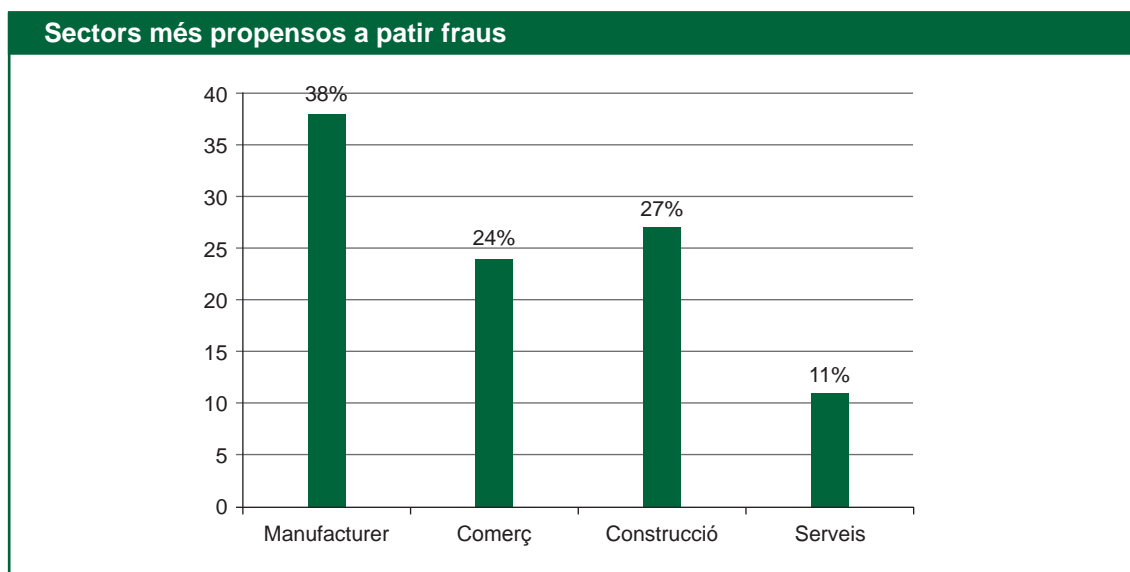
5. Dades de corrupció a Mèxic¹²

D'acord amb Transparència Internacional, set de cada deu països tenen menys de 5 punts de qualificació (sobre 10). Mèxic en va obtenir 3.6 i ocupava la posició número 64 d'entre 131 països.

- El 12% del PIB nacional es perd en actes de corrupció. Això inclou tant corrupció burocràtica com problemes de frau en el sector privat. En les pime es perd el 6,5%.
- D'acord amb un sondeig entre homes de negoci de quaranta multinacionals, prop del 35% de la inversió estrangera que va decidir no entrar al país en els últims cinc anys ho va fer per una percepció d'alta corrupció i opacitat per generar negocis.

12. Consejo de la Comunicación AC, Voz de las empresas.

6. Causes i mòbils del feminicidi

Els experts que segueixen de prop els casos de morts i desaparicions de dones a Ciudad Juárez des de l'any 1993 són incapaços d'assegurar al 100% quins són els mòbils que els motiven. Hi ha cert consens a l'hora d'apuntar-ne els més probables (les festes amb sexe forçat organitzades per personatges rics i poderosos i els assassinats en sèrie) i de desterrar alguns supòsits inicialment contemplats (el tràfic d'òrgans i les *snuff movies*). Les altres són hipòtesis no descartables però amb pocs fonaments, que fan referència a incidents aïllats puntuals ocorreguts en zones pròximes, com els rituals satànics que en la dècada dels vuitanta es van documentar a Matamoros i que es recullen en la pel·lícula *Perdida Durango*, dirigida l'any 1997 per Àlex de la Iglesia i protagonitzada per Javier Bardem.

Hi ha coincidència d'opinions a l'hora d'assenyalar, en alguns casos amb noms i cognoms, els responsables directes i indirectes dels feminicidis, però sobretot hi ha certesa absoluta que les persones que han estat assenyalades com a culpables pel Govern mexicà són cortines de fum, caps de turc (vegeu la taula annexa de la pàgina 3 sobre les persones detingudes) per sortir del pas de la pressió popular i internacional i evitar la persecució dels vertaders responsables.

Han quedat pràcticament descartats els mòbils relacionats amb el tràfic d'òrgans o la realització de pel·lícules *snuff* que les fonts policials mexicanes apuntaven inicialment com dues de les causes inductores dels feminicidis. En els últims 16 anys, no s'ha trobat ni una sola cinta de vídeo amb continguts de brutalitat sexual extrema en què les protagonistes fossin noies mexicanes de les característiques de les víctimes de Ciudad Juárez.

Tampoc s'ha trobat, durant tot aquest temps, cap indici que els cossos de les víctimes hagin sofert operacions quirúrgiques destinades a l'extracció d'òrgans, malgrat que el Govern mexicà va apuntar aquesta possibilitat a la premsa l'any 2003.¹³ Els experts coincideixen en el fet que el material específic necessari i el requeriment de condicions especials ambientals i de transport dels òrgans no es donen en els casos de Ciudad Juárez.

Eliminats aquests dos supòsits, la resta d'hipòtesis formulades des que es va reportar la primera mort oficial l'any 1993, amb més o menys fortuna pel que fa a les evidències i a la capacitat de

13. Diana WASHINGTON, *Cosecha de Mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 240.

fer-les públiques, continuen sobre la taula: les noies són les protagonistes involuntàries d'orgies¹⁴ i ritus iniciàtics de bandes i narcotraficants, són l'objectiu d'assassins en sèrie i víctimes de la violència de gènere.

Aquesta multiplicitat de mòbils es correspon amb la multiplicitat de culpables que apunten els periodistes i els investigadors que han seguit els casos en els darrers anys. Culpables que, segons denunciïn, es troben en llibertat: un o dos assassins en sèrie, narcotraficants, bandes sàdiques i violentes i un grup de persones riques i amb influències.¹⁵

A Ciudad Juárez han estat assassinades, des de l'any 1993, més de cinc-centes dones i n'han desaparegut més de mil cinc-centes. I aquesta xifra va en augment. No és l'única ciutat, ni l'únic país, on l'alt nombre de víctimes i la violència, en especial la sexual, la tortura i la sistematicitat amb què són assassinades han fet que sorgeixi el concepte de femicidi.

El cas de Ciudad Juárez és el més conegut per l'atenció mediàtica que ha rebut. Els mitjans han informat dels esdeveniments i han recollit el dolor i les demandes de familiars i d'organitzacions locals, estatals i internacionals que exigeixen que es prenguin mesures efectives per posar-hi fi.

Però per acabar amb el problema abans cal analitzar-ne les arrels i, en aquest punt, no hi ha discrepàncies. Tothom coincideix: el femicidi a Ciudad Juárez s'alimenta, d'una banda, de la **impunitat** judicial, policial i governamental d'un Estat sota una gran influència del narcotràfic i, de l'altra banda, d'una **societat dominada pel patriarcat i el masclisme** que menysprea i menysté profundament les dones i les considera pràcticament invisibles.

Impunitat 7

Si hi ha un element estructural imprescindible per comprendre les causes del femicidi i sobretot el fet que el fenomen no s'aturi, és la impunitat. L'Estat, amb tots els mecanismes de què disposa, ha sigut incapaç de frenar l'escalada de violència contra les dones que s'ha viscut els darrers 15 anys a Ciudad Juárez.

La falta de resposta de les autoritats en els crims contra les dones ha degenerat en una manca de normes socials respecte de la violència femicida. És el que el sociòleg Émile Durkheim descrivia a partir del concepte de l'anomia per definir "an emerging state of social deregulation".¹⁶ Per Durkheim, la manca o la poca claredat de les normes socials deriva en comportaments desviats. És a dir, el context social d'impunitat i desregulació genera una indefinició dels límits morals individuals que es tradueix en la reiteració de comportaments que s'escapen de les normes socials, en el cas del femicidi, en conductes criminals. Com que no hi ha conseqüències legals i penals pels actes de violència contra les dones, es produeix un clima d'impunitat que reforça l'anomia social i degenera fins a una naturalització de la violència contra les dones.

Per generar aquest marc d'impunitat hi ha d'haver una complicitat, més o menys activa, de les autoritats locals i federals per protegir els responsables de les morts de dones de Ciudad Juárez. Familiars de les víctimes del femicidi i experts en la matèria han denunciat diverses irregularitats durant les investigacions policials entre les quals trobem que s'han extraviat expedients, s'han perdut proves rellevants en el transcurs de les investigacions o s'han torturat persones per forçar-les a confessar-se culpables de crims que no han comès.

Ja sigui per negligència o per corrupció, el que no es pot negar és que les autoritats de Ciudad Juárez no garanteixen el compliment de la llei ni la integritat de les joves, fet que es tradueix en una indefensió de les víctimes potencials i un marc d'impunitat pels perpetradors de la violència.

14. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 370.

15. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 368.

16. "Un estat emergent de desregulació social" (Traducció pròpia). Émile DURKHEIM, *The division of labour in society*, 1983.

Teoria del tràfic d'òrgans

Una de les teories que intenta explicar algunes de les morts de dones a Ciudad Juárez és la del tràfic d'òrgans. L'any 2003, el fiscal de procediments penals, Carlos Javier Vega, i el titular de la Unitat Especial contra la Delinqüència Organitzada (UEDO), que depenia de la Procuraduria General de la República, José Luis Santiago, van declarar a la premsa que 14 de les 300 dones mortes fins aquell moment (2003) podien haver estat assassinades amb la finalitat de “buidar-les quirúrgicament”. La línia d'investigació se centrava en els vuits cossos trobats el novembre de l'any 2001 a Campo Algodonero i en els vuit cossos més trobats el setembre de 2002 a Monte Cristo que, segons els funcionaris, contenien proves d'haver estat conservats en frigorífics abans que se'n despreguessin.¹⁷

Aquesta teoria, però, ha estat enèrgicament refutada per diversos especialistes, entre ells el criminòleg i excap de serveis pericials de l'Estat de Chihuahua, Óscar Máynez Grijalva, que afirma que no està fundada sobre cap base científica. Els cossos de les víctimes no mostraven cap operació quirúrgica. “Es imposible –afirma Máynez– en razón de la infraestructura y de la logística que requiere este tipo de crimen organizado.” El científic afegeix que “tampoco ha habido jamás una prueba que hubiera podido llevar a pensar que el tráfico de órganos era el móvil de esos asesinatos”.¹⁸

El secretari tècnic de la Comissió Nacional de Transplantaments (Conatra), Javier Castellanos, es va expressar en la mateixa línia subratllant que “un trasplante no es una cirugía común y corriente. No es robarme una pieza del Volkswagen para que le vaya bien a un Grand Marquis”.

Cinc mesos després que les autoritats es pronunciessin sobre aquesta teoria del tràfic d'òrgans, van anunciar que no tenien proves per sustentar-la i van deixar anar els sospitosos.

Reconeixent la dificultat de sustentar aquesta hipòtesi, algunes veus han plantejat altres teories sobre el mòbil dels feminicidis a Juárez relacionades amb el negoci del cos de les dones.

Segons explica la periodista Diana Washington en el seu llibre *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, un investigador privat de Texas afirma que algunes de les víctimes van ser assassinades per vendre'n trossos dels cossos, i no precisament per traficar amb els òrgans. Altres experts afirmen que la indústria del *body parts* no requereix una infraestructura gaire elaborada, al contrari del que passa amb el tràfic d'òrgans, i això explicaria amb més coherència la manera en què es produeixen les agressions i els assassinats.

En aquest llibre, Diana Washington també recull la teoria d'un altre investigador mexicà, Carlos Enrique Cornejo Juárez, que assegura que algunes de les dones segrestades i assassinades a la ciutat fronterera havien estat seleccionades per agafar-ne les cèl·lules embrionàries.

Tanmateix, cap d'aquestes hipòtesis (ni la del tràfic d'òrgans, ni la del *body parts*, ni la de les cèl·lules embrionàries) s'ha pogut demostrar sobre raonaments o proves sòlides, per la qual cosa la majoria d'experts rebutgen que aquest sigui el mòbil principal de les morts de dones a Ciudad Juárez.

Teoria de la implicació activa de la policia

Segons els periodistes Sergio González i Diana Washington, les relacions de complicitat entre les autoritats d'àmbits diversos (polítics, policia i exèrcit) i els narcotraficants a Ciudad Juárez es van començar a gestar en la dècada dels anys seixanta, setanta i vuitanta durant la repressió duta a terme pel govern *priísta* en contra dels moviments socials i polítics, coneguda com a *Guerra Sucia*. En aquesta època, el Govern mexicà havia creat un grup paramilitar anomenat

17. Juan Jesús AZNÁREZ, “El ‘deshuesadero’ de Ciudad Juárez”, *El País*, 03.05.2003, pág. 32.

18. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 64.

Brigada Blanca, que tenia com a objectiu espia, vigilar i reprimir els dissidents del seu règim, a més de respondre a les pressions del Govern nord-americà per apagar els moviments comunistes a l'Amèrica Central i l'Amèrica del Sud. La Brigada Blanca s'encarregava d'executar aquestes ordres a través del segrest i la tortura de centenars de sospitosos.

“Las semillas plantadas en México, que dieron lugar a los feminicidios, no fueron sembradas en la década de los noventa. Los detalles sobre el involucramiento de la policía y el ejército en el tráfico de drogas y la incesante comisión de ilícitos mostraron que la base original de los feminicidios se estableció antes de los años noventa. La descomposición social y judicial en Juárez, factores de influencia en los asesinatos de mujeres, no ocurrió de un día para otro. Estas condiciones fueron cultivadas décadas atrás, durante la violenta represión gubernamental ejercida en contra de movimientos sociales y políticos.”¹⁹

Una investigació de l'FBI de l'any 1999, mencionada per primera vegada l'any 2006 en el llibre de Diana Washington, documenta 600 execucions de persones a Mèxic durant la *Guerra Sucia*, en què s'acredita la implicació de l'exèrcit mexicà, entrenat en tècniques de tortura per l'exèrcit argentí. Un dels generals involucrats (Mario Acosta) havia assistit a l'Escola de les Amèriques d'Estats Units, on havia estat ensinistrat en la tècnica de tortures aplicades a les víctimes del país asteca.

Durant molt de temps, el Govern mexicà va negar l'existència d'aquesta *Guerra Sucia* contra dissidents i va intentar catalogar de mite l'existència de la *Brigada Blanca*. Però activistes i fonts dels Estats Units asseveraren que policies federals i estatals de l'Estat de Chihuahua col·laboraven i complien ordres d'aquesta agència que tenia personal amb una preparació de tipus policíaca i experta a aplicar tortures. La capacitació d'aquestes persones és similar a la que reben els militars i policies especialistes contra el terrorisme. La seva utilitat recau en desestabilitzar comunitats i regions senceres i forma el prototipus perfecte de *gatillers* al servei del narcotràfic. Segons Washington, el càrtel de drogues havia adaptat els mètodes de la *Guerra Sucia* pel benefici de les seves operacions en la lluita per les places o territoris de tràfic de cocaïna. Les bandes criminals utilitzen els feminicidis com una arma terrorista per sembrar el pànic i exhibir i imposar el seu domini sota els grans pactes d'impunitat segellats amb les autoritats.

Els periodistes Marcos Fernández i Jean Christophe Rampal²⁰ també aborden el tema de la implicació de policies en els assassinats de dones a Ciudad Juárez. Els escriptors es refereixen a una organització dins la policia anomenada *La Línia*, formada per policies municipals, agents de la policia judicial, sicaris i petits delinqüents. Es tracta de narcotraficants infiltrats en la policia que podrien ser els responsables d'un nombre important d'assassinats. Segons afirma en el seu llibre el cap de la SIEDO,²¹ José Luis Vasconcelos, “el objetivo primordial de La Línea no era ‘encubrir’ los crímenes contra mujeres [en tant que assassins de dones], sino únicamente velar por los intereses del cártel. [En conseqüència] ‘Impedir’ que los verdaderos asesinos [en tant que dirigents del càrtel] sean molestados sería ahora parte del trabajo de esta organización.”²²

La implicació de *La Línia* amb el càrtel va sortir a la llum quan els anys 1999 i 2004 la policia federal mexicana va descobrir una fossa comuna de dotze cadàvers d'homes torturats i estrangulats al jardí d'una casa de Las Acequias, un barri de classe mitjana de Ciudad Juárez. El cas va ser conegut com el de “les narcofosses”.

Els federals esperaven que algun d'aquests cadàvers pertanyés a alguna de les noies desaparegudes, però no va ser així. D'altra banda, la casa era a menys de tres quilòmetres de Campo Algodonero, on havien aparegut diversos cossos de dones. La policia creia que era més que probable que algunes de les noies haguessin passat per la casa que el càrtel feia servir per eliminar rivals i traïdors, però no ho van poder provar.

19. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pág. 271-272.

20. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008.

21. SIEDO: Subprocuraduría de Investigación Especializada en Delincuencia Organizada.

22. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 134.

Un dels llogaters de la casa va declarar en l'interrogatori que estava implicat en la mort d'almenys onze persones "bajo la dirección de Heriberto Santillán Torres y de un comandante de la policía judicial del Estado de Chihuahua".²³ L'any 2004, fonts policials estimaven que una vintena de policies judicials estaven implicats en La Línia i que el comandant Miguel Ángel Loya Gallegos en seria el número u.

Segons Fernández i Rampal, la pista de La Línia acredita l'existència d'un vincle entre l'assumpte de "les narcofosques", la droga i un nombre important d'assassinats de dones. Els periodistes reporten que per alguns investigadors, la troballa de vuit cossos a Campo Algodonero seria "una puesta en escena macabra, pensada, premeditada y destinada a embrollar las pistas. La Línea en plena acción, en suma."²⁴

En el seu llibre, els dos periodistes segueixen en la mateixa tònica d'afirmar que quan els homes de la SIEDO van arribar a Ciudad Juárez, el març de 2003, havien d'investigar els assassinats de diverses persones, les quals se sospitava que eren narcotraficants. Durant setmanes no van aconseguir res, i amb raó. Van descobrir que els sicaris eren els propis policies (policies municipals i agents de la policia judicial de l'Estat).²⁵

Segons Diana Washington, "el problema con los policías era que ellos trabajan para alguien más y no para la comunidad. Son colaboradores de la delincuencia organizada. Es imposible comprender cómo podían seguir estos crímenes por tantos años sin analizar el papel de la policía en un sistema corrupto. La policía mantiene un estricto código de silencio que puede resultar en una muerte segura para quien se atreva a romper con su estructura. Este código va más allá de las malas costumbres conocidas de darle un soborno de poca monta a un policía de tránsito por alguna infracción vial, a cambio de no emitir la multa correspondiente. La policía, en varias de sus jerarquías, estaba involucrada en secuestros y ejecuciones a la orden. La DEA y el FBI decían que las encomiendas principales de la policía en Juárez consistían en proteger a los narcotraficantes y sus cargamentos de drogas ilícitas".²⁶

Conscients de la forta corrupció que impera entre els policies *juarenses*, les autoritats federals intenten prendre algunes mesures. La periodista d'El Paso explica en el seu llibre que la policia federal vigila els moviments de la patrulla de la policia municipal a causa del coneixement de la possibilitat que la meitat sigui corrupta. Els vehicles de la municipal porten el nom de la delegació i el número amb l'objectiu d'identificar el cotxe que deixi indugudament el perímetre que li ha estat assignat per entregar-se a activitats il·lícites.

Teoria de l'assassí en sèrie de l'FBI. Els culpables: *serial killers* vs. bandes

Els detinguts pels crims en sèrie són:²⁷

- 1995: Abdel Sharif (condemnat a 20 anys de presó a començaments del 2003).
- 1996: deu integrants de la banda Los Rebeldes (suposadament pagats per Sharif), sis dels quals continuen detinguts i, alguns, es van retractar de les seves confessions al·legant tortura.
- 1999: Jesús Manuel Guardado Márquez, *el Tolteca*, un xofer d'autobús (va violar Nancy Villalva i la va abandonar després de creure que estava morta). Va incriminar quatre xofers més com a membres d'una suposada banda responsables de vint morts entre el 1998 i el 1999 (també pagats suposadament per Sharif). Tots van al·legar tortures.

23. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 131.

24. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 135.

25. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 126.

26. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano, 2006-2007*, pág. 173-174.

27. Amnistia Internacional (México. Muertes Intolerables - EDAI 2003).

- 2001: Víctor Javier García Uribe, *el Cerillo*, i Gustavo González Meza, *la Foca*, també xofers d'autobús acusats dels vuit homicidis de Campo Algodonero. La Foca mor el 2003 després d'una intervenció de cirurgia a la presó de Chihuahua i l'any següent el seu company és alliberat sense càrrecs. També hi ha al·legacions de tortures.
- 2003: Ulises Ricardo Perzabal Ibáñez i Cynthia Louise Kicker. Tots dos han denunciat que van ser torturats per autoinculpar-se. Van ser alliberats sense proves anys després.

De res va servir que l'FBI advertís a les autoritats mexicanes que a la frontera entre Mèxic i els Estats units hi vivien més de 750 delinqüents sexuals en règim de llibertat vigilada l'any 2001.²⁸ L'advertència va ser desatesa en considerar que els culpables dels feminicidis ja eren a la presó. No era la primera vegada que l'FBI aconsellava als responsables polítics i policials de Ciudad Juárez que s'iniciés aquesta via d'investigació per descobrir els culpables de les morts i desaparicions de dones entre els assassins en sèrie coneguts.

El criminòleg i exresponsable dels serveis forenses de l'Estat de Chihuahua, Òscar Máynez, que va abandonar les investigacions per negar-se a fabricar proves falses, també és un ferm defensor d'aquesta hipòtesi per les característiques coincidents dels assassinats.²⁹

Malgrat el continu degoteig de morts i desaparicions, les autoritats mexicanes es van tancar en banda a l'hora de treballar en aquesta línia d'investigació i van negar la possibilitat de nous culpables a part dels ja empresonats com a autors materials dels assassinats en sèrie (vegeu el llistat de la pàgina 26): el súbdit egipci Abdel Sharif (1995) i els seus suposats còmplices (la banda de Los Rebeldes, 1996; la banda dels xofers encapçalada pel Tolteca, 1999, i Los Ruterros, 2001), que segons la versió de la policia mexicana van actuar seguint les instruccions que l'egipci els donava des de la presó per garantir que els crims continuaven mentre ell estava tancat. D'aquesta manera, i seguint aquesta mateixa versió policial, Sharif demostrava que les acusacions fetes contra ell eren falses, ja que malgrat trobar-se a la presó el crims continuaven, fet que en provava la innocència.

El mes juny de 1998, cinc anys després dels primers assassinats, un dels millors especialistes del món en matèria de crims en sèrie, Robert K. Ressler, instructor i criminòleg de l'Acadèmia de l'FBI i antic membre de l'exèrcit dels Estats Units, es va encarregar de l'expedient dels feminicidis de Ciudad Juárez.

Ressler va crear una sistematització de dades d'assumptes criminals, fossin resolts o no, amb l'objectiu de garantir uniformitat i consistència, va instaurar un operatiu de vigilància nocturna dels autobusos que transporten les obreres a les *maquiladoras*, va visitar les instal·lacions de la policia i les escenes del crim, va parlar amb els investigadors i va impartir seminaris de formació per a grups de la policia judicial de l'Estat de Chihuahua. Però, segons Sergio González, el criminòleg només va poder consultar parcialment els expedients i el traductor que li van assignar tenia tendència a dificultar el diàleg de Ressler amb els seus interlocutors.³⁰

Al cap d'un any, la criminòloga canadenca Candice Skrapec va anar a Ciudad Juárez, a petició de les autoritats de l'Estat de Chihuahua, per ajudar els investigadors mexicans a dibuixar el perfil dels sospitosos i donar-los alguns cursos sobre assassins en sèrie. Segons Fernández i Rampal, un criminòleg espanyol i una antropòloga brasilera es van afegir a la llista d'experts que van estudiar els feminicidis de Juárez.

Robert Kessler va arribar a la conclusió que a Juárez hi operaven dos o tres assassins en sèrie i que eren persones hispanes o mèxic-americanes, persones amb capacitat per barrejar-se fàcilment entre la gent i passar desapercibudes, i que aprofitaven els avantatges de creuar la frontera per cometre els crims: "un estadounidense de origen hispano que habla muy bien el español, que pasa desapercibido en la ciudad y se vuelve invisible para cometer sus delitos".³¹

28. *La ciudad de las muertas*, pàg. 192-195.

29. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 105.

30. Sergio GONZÁLEZ RODRIGUEZ, *Huesos en el desierto*, Anagrama, 2002, pàg. 128.

31. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pàg. 67.

Frank Evans, de l'oficina de l'FBI a El Paso, també va dir que l'Oficina Federal dels Estats Units volia explorar la possibilitat que un grup o banda hagués comès els assassinats i segrestos. "Según expertos del FBI, la psicología de un grupo sería distinta a la mentalidad de un asesino en serie actuando de manera solitaria o a la de un asesino en serie llevando a cabo delitos en complicidad con otra persona",³² però la tesi més treballada va ser la dels perfiladors Ressler i Skrapec.

Un cop els criminòlegs van aconseguir que les autoritats de Juárez es prenguessin seriosament la teoria de l'assassí en sèrie van poder donar un nom: Ángel Maturino Reséndiz, un home de 44 anys, d'origen mexicà i empresonat als Estats Units per l'assassinat de dones, on era conegut com *the railway killer*, ja que buscava i abandonava les seves víctimes prop de les vies del tren. A més, Maturino anava de tant en tant a Ciudad Juárez perquè la seva mare vivia allà.

Robert Ressler va afirmar que "su personalidad corresponde a uno de los perfiles del asesino de mujeres que he podido establecer. Se pasea tranquilamente entre las dos ciudades, pasa la frontera sin problema y se diluye en la masa".³³ Candice Skrapec va afegir que "las autopsias de las víctimas de Maturino en Estados Unidos presentan un gran número de semejanzas con los expedientes forenses que he podido consultar respecto de los crímenes contra las mujeres cometidos en Juárez en los años noventa".³⁴

En l'opinió de tots dos criminòlegs, Ángel Maturino podia ser l'autor d'una quinzena d'assassinats. Per la seva banda, ell sempre va negar qualsevol implicació en els crims contra dones a la banda mexicana de la frontera. El principal sospitós de Ressler i Skrapec estava en una presó de Texas des de l'any 2002 i va ser executat per injecció letal el 27 de juny del 2006 en aquest Estat nord-americà.

En els últims temps de la seva investigació, Ressler va donar un altre nom: David Parker Roy. Aquest home de 60 anys vivia a la localitat d'Elephant Butte Lake, a l'Estat de Nou Mèxic, a prop de la frontera amb Texas i Chihuahua. La policia nord-americana va comprovar que havia fet diversos viatges a Ciudad Juárez abans de ser detingut l'any 1999 per diversos càrrecs d'abús sexual, violació i assassinat. David Parker va morir també a la presó.

Encara que aquests sospitosos fossin veritablement culpables d'alguns assassinats, no explicarien les més de quatre-centes dones³⁵ desaparegudes i mortes a Ciudad Juárez.

L'any 1995, la policia municipal va descobrir un plec de papers lligats amb un cordill i signats amb el sobrenom de Richie. El document, escrit a mà amb lletres majúscules, contenia textos, dibuixos i descripcions d'escenes molt violentes i pràctiques sexuals que acabaven amb la tortura i mort de diverses noies. Els fets narrats recorden la violència infligida a una part de les noies trobades als voltants de Ciudad Juárez, tot i que la recerca de l'autor sobre aquestes cartes no va portar enlloc. L'estiu de 1997, una carta macabra destinada a una adolescent que es va suïcidar abans de rebre-la estava firmada amb el mateix nom: Richie. La carta instava la jove a portar tres adolescents a un lloc determinat per ser drogades i violades per diversos homes sota pena de ser també violada per diversos homes. Ningú ha descobert encara qui era l'autor de la carta, si podria ser una prova fabricada per donar pistes falses a la policia o si formava part d'una broma macabra.

Robert Ressler es va retirar definitivament del cas dels feminicidis l'any 2003. El va deixar en mans de la policia de Chihuahua, que va dir "estar perfectamente cualificada para indagar y resolver estos crímenes. Ya lo demostró en el pasado y continúa haciéndolo".³⁶

Negant-se a seguir la línia d'investigació apuntada per l'FBI, es tancava també la possibilitat d'investigar si David Leonard Wood, l'assassí en sèrie executat el 20 d'agost passat per l'Estat

32. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pág. 312.

33. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 66.

34. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 67.

35. La xifra fa referència al moment en què van ser detinguts els dos homes. El nombre d'expedients de dones desaparegudes i assassinades s'eleva a més de dos mil en el moment d'escriure aquest informe.

36. Marcos FERNÁNDEZ i Jean-Christophe RAMPAL, *La ciudad de las muertas. La tragedia de Ciudad Juárez*, 2008, pág. 62.

de Texas i acusat de la mort de noies durant la dècada dels vuitanta i noranta, podria ser també culpable d'alguna de les morts i desaparicions de Ciudad Juárez.³⁷

Des de llavors, la teoria que apunta a un assassí en sèrie com a principal causa i autor dels feminicidis s'ha debilitat i, actualment, ha passat a un segon pla en la línia oficial d'investigacions.

Teoria de l'emulació o *copycat*

Una de les causes que s'han exposat per explicar el feminicidi de Ciudad Juárez és la de l'emulació o *copycat*. Aquesta teoria s'explica per la impunitat dels crims, que no deixa de ser un context que cal tenir en compte en totes les hipòtesis que presentem per explicar què hi ha darrere del feminicidi de Ciudad Juárez, però que en aquest cas pren un pes molt rellevant. Si considerem que aquesta és una de les causes principals per explicar la violència contra les dones, estem focalitzant la causa del feminicidi des d'una perspectiva de la desídia administrativa i institucional. I és que, si no hi ha conseqüències pels delictes individuals que es cometen, es genera una situació i una sensació generalitzada d'impunitat envers a un determinat tipus de crims. Aquest context d'impunitat comporta que els victimaris no temin les conseqüències d'exercir la violència contra les dones, ja que no n'hi ha. Tal com apunta Israel Covarrubias, "la impunidad generalizada me da las justificaciones para ejercer mi barbarie".³⁸

Més enllà de les teories que han posat l'accent en causes alienes a la pròpia societat on es reproduïx la violència, la teoria de l'emulació posa l'accent en la manca de salut del context social, és a dir, l'anomia. Si ens basem en aquesta hipòtesi, el component de la violència estructural del feminicidi seria el que explicaria l'assassinat reiteratiu de dones a Ciudad Juárez.

D'altra banda, si confiem en aquesta teoria per explicar el feminicidi a Ciudad Juárez, inherentment n'extraïem que hi ha una responsabilitat diversificada de l'assassinat de les més de cinc-centes dones des de 1993. Hi ha un repartiment de l'autoria dels crims, però això no vol dir que hi hagi tantes víctimes com victimaris o tants assassinats com assassins. Hi pot haver autors de més d'un crim, però no fins al punt de reduir la responsabilitat a una desena de caps de turc. Tampoc vol dir que es tracti d'una causa excloent respecte de les altres que s'han considerat per explicar la violència extrema contra les dones a Ciudad Juárez.

El fet que hi hagi un patró similar en les característiques d'una gran part de víctimes mortals i en la manera en què són assassinades, treu credibilitat a aquesta teoria i fa més verosímil la teoria de diversos assassins en sèrie, del crim organitzat o de les bandes de narcotraficants. També s'hi suma el fet que hi hagi víctimes que, pel que es pot extreure de l'autòpsia, faci mesos que estan mortes quan se'n localitzen els cadàvers. De tot això s'extreu que es tracta, com a mínim en un bon nombre de casos, de grups força organitzats que disposen d'una infraestructura mínima i dels recursos necessaris per amagar els cossos durant alguns mesos i distribuir els cadàvers en diverses zones de la ciutat.

Els inculpats per la policia: Sharif, la banda de Los Rebeldes, la banda dels xofers i Los Ruteros

Malgrat la versió de la policia de Ciudad Juárez, no hi ha proves definitives exemptes d'irregularitats, ni testimonials ni en la investigació posterior a la trobada dels cossos, que certifiquin, sense dubte, que els inculpats (a excepció de El Tolteca) són els veritables culpables de les morts de les dones de Juárez.

37. Especial sobre el procés publicat al diari *El Paso* (http://www.elpasotimes.com/newupdated/ci_13028346) i recollit al blog de Diana Washington (<http://dianawashingtonvaldez.blogspot.com/>).

38. Israel COVARRUBIAS, *Violencia y anonimato: una interpretación de la violencia sobre las mujeres en Ciudad Juárez (1993-2000)*, Tesina al Instituto José María Luís Mora, 2001.

La manca de proves i les irregularitats en els processos han tret legitimitat a les accions de la justícia mexicana. La constatació de tortures, prèvia denúncia dels inculpats, ha tret credibilitat a les seves confessions. El fet que les morts i les desaparicions continuïn, reforça la convicció de tots els experts i de les mares i els familiars de les víctimes que els veritables culpables estan en llibertat.

L'aparició de cossos a Lote Bravo l'any 1995, a Lomas de Poleo l'any 1996 i a Campo Algodonero el 2001, van significar el punt àlgid de la pressió popular i internacional contra les autoritats de Ciudad Juárez. Com a resposta a aquesta pressió, es va procedir a la inculpció de Sharif, de la banda de Los Rebeldes, de la banda dels xofers i de Los Rutereros.

Els antecedents penals d'**Abdel Sharif** als Estats Units (diverses denúncies d'assetjament, dues detencions i una sentència de presó per agressions sexuals) i el fet que fos estranger³⁹ van convertir l'Egiptí en un sospitós idoni capaç de cometre els crims contra les joves de Ciudad Juárez. Va ser arrestat el 3 d'octubre de 1995, malgrat que no es va poder demostrar la seva implicació en els diferents crims que se li imputaven, bàsicament per falta de proves i irregularitats en els processos (falsos testimonis i tortura que el van portar a l'autoinculpació). Al voltant de la seva persona es va construir una xarxa de persones a qui culpabilitzar. Xarxa encapçalada per ell mateix i en què col·laboraven la banda de Los Rebeldes, la banda dels xofers i Los Rutereros.

La banda de Los Rebeldes participava, segons la versió policial, en accions de corrupció de menors, narcotràfic i altres actes delictius. L'any 1996 van ser detinguts deu dels seus membres, però finalment només cinc van ingressar a la presó: Sergio Armendáriz, *el Diablo*; José Juárez Reyes; Luis Andrade; Juan Contreras i Carlos Barrientos. Tots van ser acusats de treballar per Sharif i cobrar 1.200 dòlars per cada víctima. Els funcionaris van argumentar que Sharif els pagava perquè matessin, perquè si les noies morien de la mateixa manera mentre ell era a la presó quedaria exculpat dels crims anteriors. Els membres de Los Rebeldes van denunciar tortures que els van portar a autoinculpar-se dels crims.

Els funcionaris governamentals van utilitzar la mateixa argumentació quan van detenir cinc homes l'any 1999, quatre dels quals eren xofers (**la banda dels xofers**), en relació amb cinc assassinats de joves de Ciudad Juárez.

Els xofers detinguts van ser Jesús Manuel Guardado, *El Tolteca*; José Cevallos; Agustín Toribio i Bernardo Hernández. El cinquè detingut era Víctor Moreno, un home d'El Paso amb antecedents per robatori i possessió de droga.

Els xofers van protagonitzar una roda de premsa a la presó, posterior a la seva detenció, de la qual dona compte Diana Washington en el seu llibre *Cosecha de mujeres*,⁴⁰ en què explica els signes de tortura que van mostrar els quatre detinguts. A excepció de El Tolteca, únic acusat contra el qual hi ha proves reals de la seva participació, almenys en un delictes, sobre la resta de detinguts no s'ha pogut aportar cap element incriminadori en els casos de Ciudad Juárez, a part de la seva confessió sota tortura.

De fet, l'arrest de tres dels xofers es va produir com a conseqüència de la declaració falsa⁴¹ de El Tolteca, que sota tortura va assegurar que tots ells eren membres d'una banda a les ordres, altre cop, de Sharif.

En el cas d'El Tolteca, a diferència dels de la resta d'inculpats, sí que hi trobem proves reals d'implicació, ja que hi ha el testimoni d'una jove de Ciudad Juárez, Nancy Villalva, supervivent d'una agressió i del posterior abandonament al desert que el reconeix com el seu agressor

De nou va aparèixer el nom de Sharif l'any 2001, quan dos xofers més (**Los Rutereros**) van ser acusats del segrest, la violació i l'assassinat de vuit joves trobades el novembre d'aquell any a

39. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 221.

40. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 229.

41. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 267.

Campo Algodonero. Els detinguts van ser Gustavo González Meza, *La Foca*; i Víctor Javier García Uribe, *El Cerillo*. Tots dos es van autoinculpar després de ser maltractats físicament, unes tortures que van denunciar públicament, tal com havien fet també Sharif i els membres de la banda de Los Rebeldes.

Les reiterades denúncies de tortures van ser recollides i denunciades l'any 2003⁴² per Amnistia Internacional i l'ONU, i l'any següent *El Cerillo* va ser posat en llibertat. *La Foca* no va poder gaudir de la sentència d'exculpació perquè va morir un any abans a la presó després d'una operació quirúrgica menor. El seu advocat també va morir, a causa d'un tret de la policia, com l'advocat d'*El Cerillo*.⁴³ Sharif també va morir l'any 2006 en ser traslladat de la presó a l'hospital per una hemorràgia interna i per un atac de cor posterior. La seva mort es produïa una setmana abans de la data prevista perquè el jutge es pronunciés sobre el seu cas.

Els membres de la banda de Los Rebeldes i els de la banda dels xofers són a la presó complint una pena de 40 anys. El Tolteca, a més, compleix una sentència de presó addicional per la violació de Nancy Villalva.

La implicació de persones influents i econòmicament poderoses (*juniors*) en els feminicidis

Els periodistes Sergio González i Diana Washington no han dubtat a l'hora d'apuntar la implicació de grups econòmicament forts en les morts de les dones de Ciudad Juárez. A partir de la publicació d'una sèrie de reportatges sobre les morts, durant l'any 2002 al diari *El Paso Times*, Washington afirma que diferents fonts, que manté en l'anonimat, li van confirmar l'existència d'orgies en què havien participat, que organitzaven persones econòmicament poderoses; i d'altres li asseguraven haver estat víctimes de violacions a mans de grups d'homes influents.⁴⁴ La periodista dedica un apartat sencer del seu llibre a la implicació dels *juniors* en els assassinats, a partir dels resultats d'una investigació federal que veu la llum l'any 2001 després de gairebé un any de treball. Una investigació que revela que homes importants del país estan involucrats en els assassinats contra les dones. Els federals, segons apunta Washington,⁴⁵ asseguren que les dones eren utilitzades per a orgies i assassinades posteriorment per esport. Malgrat posar en coneixement dels seus superiors els noms (que Washington no esmenta en el seu llibre) dels sospitosos dels assassinats i les proves que els incriminaven, no se'ls va detenir. La periodista coincideix amb qui opina que difícilment aquestes persones seuran davant la justícia, perquè són pràcticament intocables pel fet de gaudir de poder econòmic i contactes sòlids amb altes esferes del poder polític de Mèxic. Se'ls associa al Partido Acción Nacional (PAN) i al Partido Revolucionario Institucional (PRI). Tenen vincles amb negocis transnacionals i el seu poder s'estén més enllà de la frontera mexicana. Alguns d'ells, segons apunta Washington en el seu llibre, van contribuir a la campanya presidencial de Vicente Fox de l'any 2000, així com a la campanya d'altres candidats.⁴⁶ En privat, la periodista apunta que membres del PRI li han confessat que hi ha membres de la poderosa ultradreta mexicana implicats en els feminicidis.⁴⁷

Alguns dels noms que apareixen en l'informe de l'FBI de l'any 2001 havien aparegut prèviament en una investigació que la Procuraduría General de la República (PGR) amb el suport d'experts federals que, segons el periodista Sergio González,⁴⁸ apuntaven que els homicidis en sèrie contra dones es produïen en orgies sexuals i de fraternitat d'un o més equips d'assassins protegits per funcionaris de diverses corporacions policials. El periodista afegeix que aquests tenen la

42. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 263.

43. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 268.

44. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 339.

45. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 374.

46. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 376.

47. Diana WASHINGTON, *Cosecha de mujeres. Safari en el desierto mexicano*, 2006-2007, pàg. 377.

48. Sergio GONZÁLEZ RODRÍGUEZ, *Huesos en el desierto*, Anagrama, 2002, pàg. 251.

complicitat i el patrocini de personatges que posseeixen grans fortunes legals i il·legals procedents del narcotràfic i el contraban. Esmenta l'exdirector del centre d'intel·ligència d'El Paso, Phil Jordan, com a persona que coincideix amb aquesta teoria que justificaria la impunitat que envolta aquests crims que Rodríguez qualifica "de gènere, racistes i classistes".

Sense esmentar noms, Sergio Rodríguez apunta com a promotors dels crims sis empresaris d'El Paso, Texas, Ciudad Juárez i Tijuana. Crims que són encarregats a sicaris que segresten, violen, mutilen i assassinen les dones. Aquests empresaris, amb nexes polítics amb el Govern de Vicente Fox, tenen negocis relacionats amb el transport, el gas, els mitjans de comunicació i els establiments d'oci, jocs i apostes.

PART II. ANÀLISI DE LA COBERTURA

7. Metodologia

L'**objecte d'estudi** és el contingut discursiu d'un conjunt de dotze programes documentals i peces assimilables d'una certa extensió sobre el feminicidi a Ciudad Juárez des de 1993 fins al 2008.

Per determinar el **corpus**, primer hem buscat tot el que s'havia emès en televisions generalistes que es veuen a Catalunya i, després, hem estès l'àmbit a qualsevol documental visible o recuperable a partir d'Internet. La llista de peces trobades és la següent:

- *Señorita extraviada* (2001), documental de Lourdes Portillo (Independent Television Source)
- *¡Ni una más! V-Day in Juárez* (2004), reportatge de P. M. & Media
- *Silencio en Juárez* (Discovery Channel)
- *Amnistia Internacional* (Vídeo denúncia)
- *Bajo Juárez* (2006), documental de Alejandra Sánchez i José Antonio Cordero
- *30 minuts* - "Juárez: crims sense resposta" (2006), documental de Silvia Heras, Ferran Prat i Meritxell Ribas
- Entrevista al canal de televisió 3/24 a l'antropòloga Rita Laura Segato (2008), feta per Montse Jené
- *Cuarto Milenio*, fragment del programa dirigit per Iker Jiménez
- *El programa de Ana Rosa*, entrevista a una noia mexicana que va sobreviure a una agressió i també a la seva mare.
- *Doble Injusticia - Feminicidio y Tortura en Ciudad Juárez*, documental produït per la Comisión Mexicana de Defensa de los Derechos Humanos i Witness.
- *On the Edge*
- *TeleSur* - "Bajo Juárez", programa basat en el documental *Bajo Juárez*
- *Juárez Mother's fight Femicide*, documental de Nuestras Hijas de Regreso a Casa.
- *La lucha de la Mujeres de Juárez*, documental d'EFE.

No hem pres una mostra dels documentals, sinó que els hem analitzat tots.

Els objectius generals han estat:

1. Analitzar el grau de complexitat que aporta la informació que donen sobre el femicidi.
2. Analitzar si hi ha vulneracions del codi deontològic i de les recomanacions per al tractament de la violència masclista.
3. Copsar si s'aporten solucions i, en cas positiu, discutir-les en la mesura del que sigui raonable.

La recerca també ha tingut **objectius específics** que, per no repetir-los, queden evidenciats en la plantilla d'anàlisi per al buidatge que s'ha aplicat a cada un dels programes un cop han estat visualitzats i transcrits, incloent-hi també els elements rellevants que no quedaven explicitats en el text, ja fossin parlat o escrit en pantalla.

La **plantilla d'anàlisi** té les parts següents:

Dades tècniques:

1. Títol, autoria, durada, data de producció, canal d'emissió, format (tipus de programa: si és un documental pròpiament dit, o una entrevista, un reportatge, etc.).

Elements de contingut:

2. Tematització: quines són les macroproposicions, és a dir, el tema central en què es posa el focus i quines són les idees principals.
3. Extracció de l'esquema narratiu:
 - presentació de les dades,
 - com les combina amb testimonis,
 - com combina les fonts i els testimonis,
 - presentació de tesis o de propostes, en boca de qui les posa,
 - com il·lustra les tesis que defensa, amb quines proves o fonts.
4. Reconstrucció del model mental que aporta la peça.
 - A partir de les macroproposicions ja extretes, afegir les proposicions secundàries:
 - què diu sobre el femicidi,
 - què diu sobre el patriarcat,
 - quines diu que són les causes,
 - quines dades aporta,
 - a qui atorga les responsabilitats,
 - quins raonaments fa (veure si són sòlids o en fa de gratuïts, discutibles o insostenibles),
 - quines solucions apunta, què caldria fer,
 - de quines activistes parla (grups de mares, feministes, etc.).

En l'extracció d'aquestes idees hem tingut en compte que el text actua amb la imatge i que així es poden transmetre idees de manera implícita. També hem considerat que a vegades algunes imatges soles (com que estan en un context cognitiu determinat) transmeten idees definides.

També s'ha tingut en compte que a vegades hi ha idees directament afirmades per la persona que fa el documental, i d'altres les idees són transmises en boca d'altres persones, però que és fa de tal manera que esdevenen la posició assumida per la peça periodística.

Per analitzar el buidatge i fer la plantilla, és a dir, per discutir el model mental construït pel documental (o la peça en qüestió):

- a) Comparem el que sabem i hem establert en la primera part d'aquest document ('Què és el feminicidi') amb el que es diu en el documental.
- b) Discutim com ho expliquen a través del microanàlisi de les proposicions més rellevants parant atenció en:
 - si hi ha tries lèxiques que rebaixin o exagerin responsabilitats,
 - si hi ha raonaments discutibles,
 - si hi ha recursos retòrics o lingüístics rellevants en termes ideològics (a favor o en contra d'algú de manera no justificada).

Després d'exposar la plantilla d'anàlisi podem passar als resultats.

8. Resultats: sensacionalisme vs. sensibilització

En aquest primer apartat definirem la tipologia de documentals que hem analitzat i també valorarem si hi ha hagut sensacionalisme en el tractament audiovisual del feminicidi.

En primer lloc, destaquem que pràcticament tots els materials audiovisuals són de sensibilització. Es tracta de documentals que volen exposar una realitat problemàtica, concretament el feminicidi de Ciudad Juárez, i explicar-ne les causes i les conseqüències i, en alguns casos, explorar-ne les sortides possibles.

El primer aspecte positiu que cal ressaltar sobre els productes audiovisuals que hem visionat i analitzat és que, malgrat la delicadesa del tema que tracten, no cauen en el parany del sensacionalisme, ni en l'ús d'imatges escabroses ni en la recreació en descripcions que emfasitzin els detalls més truculents de les agressions.

Si bé, com hem apuntat, es tracta de documentals que tenen voluntat sensibilitzadora, no ho fan valent-se dels aspectes més escabrosos, sinó que busquen sensibilitzar a través de l'emotivitat. La majoria dels documentals es nodreixen dels testimonis dels familiars directes de les víctimes del feminicidi, motiu pel qual les seves aportacions tenen una forta càrrega emocional. Les víctimes i les seves famílies són tractades amb dignitat en pràcticament tots els documentals.

Representació de la mort

Un dels elements per valorar si hi ha sensacionalisme és analitzar com es representa la mort i si hi ha recreació en les imatges més explícites de cossos sense vida. El mitjà audiovisual disposa de molts recursos per poder mostrar la mort sense la presència del cos sense vida d'una víctima. Seguidament exposem diferents exemples de com es visualitza la mort i de la violència en diferents documentals:

- 1. Emotivitat.** En un moment de *Bajo Juárez* se sent la veu de la mare d'una noia assassinada, la jove Lilia Alejandra Andrade, llegint un poema que havia escrit la filla. Aquest fragment representa el to del documental específic del qual s'extreu, *Bajo Juárez*, i també de la

majoria dels documentals analitzats. És molt emotiu tant pel que fa a les imatges com al text, llegit per la mare, i no requereix imatges explícites de la mort.

Norma Andrade: “Concursaba en poesía, en oratoria, en canto... ah, también con México. Obtuvo el primer lugar a nivel... en México. ‘Creo en ti’, dice, ‘México, creo en ti’... como el vértice de un juramento, tu hueles a tragedia, tierra mía, sin embargo riete demasiado. A caso porque sabe que la risa es la montura de un dolor callado, si yo conozco el cielo es por tu cielo, si yo conozco el dolor es por tus lágrimas que están en mí aprendiendo a hacer llorar. México, creo en ti. Porque escribes tu nombre con la ‘x’, que algo tiene de cruz y de calvario. Por que el águila brava del escudo se divierte jugando a los volados con la vida y, a su vez, con la muerte.”

L'emotivitat també es transmet a través de les imatges sobre les quals la mare llegeix el poema. La veu de Norma Andrade se sobreposa a les imatges de creus en recordatori a les víctimes del feminicidi, a imatges de l'enterrament de la jove i a imatges d'un acte simbòlic en commemoració de les dones víctimes del feminicidi de Ciudad Juárez.

2. **Dualisme vida i mort.** En molts casos les famílies de les víctimes disposen de material audiovisual de les joves en vida. Aquests vídeos anteriors a la gravació del documental són utilitzats amb freqüència i, per concatenació amb imatges que simbolitzen la mort, traslladen a l'espectador el sentiment de la pèrdua de la vida. En el tall que exemplifica aquest mecanisme, hi apareix primer un fragment de la jove Lilia Alejandra Andrade encara en vida en la celebració del seu quinzè aniversari que es contraposa a b la imatge estàtica d'una creu, que simbolitza la mort. L'absència es representa de nou sense la necessitat de mostrar cadàvers i amb gran emotivitat, especialment perquè les imatges de la jove en vida s'extreuen d'una trobada festiva.
3. **Recursos simbòlics.** El feminicidi es representa amb diversos elements simbòlics. El més present són les creus roses al desert en commemoració de les víctimes, símbol emblemàtic del feminicidi i la impunitat. El fet que la majoria de cossos es trobin al desert provoca que s'utilitzin amb freqüència tràvelings del desert per simbolitzar la mort i la impunitat. L'absència també es representa amb freqüència a través dels cartells col·locats a diversos llocs del carrer, en què es denuncia la desaparició d'algunes joves. Hem escollit una bateria d'imatges, també extreta del documental *Bajo Juárez*, en què apareixen els elements més recurrents per mostrar la mort, des de la més explícita, el cadàver d'una víctima del feminicidi, fins a formes més simbòliques, passant per cartells i creus roses, i acabant amb un tràveling pel desert. En el fragment específic d'aquesta bateria d'imatges trobem una imatge del cos nu d'una jove sense vida, però no es pot considerar un element distorsionador o sensacionalista, ja que es tracta d'un fet molt puntual i sense recreació.

La presència de la violència als mitjans de comunicació és un element de debat recurrent. La pregunta principal és si la mostra del dolor aliè provoca empatia en la seva forma més truculenta. Tenint en compte que la visualització de la violència explícita no és un element que faciliti la sensibilització i la comprensió de les dimensions de la tragèdia per si mateixa, es pot recórrer a altres fórmules per reflectir la mort.

Instrumentalització del feminicidi

Dos dels programes que hem analitzat s'escapen del marc genèric exposat de tractament respectuós i voluntat sensibilitzadora. Concretament, es tracta dels dos únics programes extrets d'una televisió privada d'àmbit estatal espanyol que hem analitzat: *El programa de Ana Rosa* i *Cuarto Milenio*. Tant un com l'altre, en lloc de sensibilitzar sobre el feminicidi l'instrumentalitzen, com veurem a continuació, amb finalitats pròpies.

En primer lloc, tenim el cas de l'entrevista que Ana Rosa Quintana va fer a la que presenta com a única víctima del feminicidi en vida. La introducció que fa la presentadora del tema i de

l'entrevistada és tota una declaració d'intencions. En tot moment posa l'èmfasi en la unitat del testimoni, fet que provoca que l'element transcendent acabi sent el fet de tenir una exclusiva. D'aquesta manera, ja es mostra amb prou obvietat que l'objectiu de l'entrevista no és analitzar el context del feminicidi, sinó obtenir alts nivells d'audiència a partir de detalls escabrosos de l'entrevista que tenen amb exclusivitat. El fet que es destaquí tant a través del discurs de la presentadora com dels recursos formals, com ara els titulars, fan que el programa es converteixi en el fet noticiós i, conseqüentment, que el contingut de la entrevista perdi rellevància.

Ana Rosa: "Han vuelto a encontrar un nuevo cadáver, incluso dicen que puede haber muchísimos más. Solo una persona ha sobrevivido a estos crímenes. Ella es María, ha venido con su madre, con Gloria. Son dos nombres ficticios, como se pueden imaginar ustedes. Vamos a hablar con ellas pero intentamos que no se les reconozca porque están viviendo una terrible experiencia de una sobrecogedora historia. Amenazadas, con miedo. Nunca han hablado con un medio de comunicación de masas y es quizás el testimonio más importante que puede haber en este momento, porque es alguien quizás, bueno no, seguro, la única mujer que lo puede contar."

Fixem-nos en un fragment que mostra el to que es manté al llarg de l'entrevista:

"Ana Rosa: A ti te secuestran...

María: Sí, este...

AR: ...a la fuerza. ¿Cómo fue?

M: Bueno... Ella le dice a él que.. Él le dio dinero a ella y me dice que voy a trabajar para él. Y al principio yo sí acepté, porque pensé que sería para un evento, o sea, pensé que iba a trabajar en un evento. Entonces él le da el dinero a ella y ella me da varios preservativos. Pensé que iba a trabajar con él. Y yo cuando les vi le dije que no, que yo no iba a trabajar con él con eso.

AR: Es decir, que en realidad tú querías trabajar como modelo y te estaban haciendo un trato como si fueras una... una prostituta. Tú te niegas y ¿qué pasa?

M: Intenté bajarme y ya estaban varios señores esperándome con armas por si yo me bajaba, para subirme.

AR: Te secuestran y ¿cuánto tiempo estuviste retenida?

M: Toda una noche.

AR: Toda una noche. En esa noche te violaron nueve personas, ¿no?

M: Sí.

AR: Tu pensabas que morías.

M: Sí. Sí, lo pensé.

(TITULAR "María: Pensé que iban a matarme, un hombre me ayudo a escapar").

AR: ¿Cómo conseguiste salir de allí?

M: Eran como las once de la mañana cuando entró un muchacho. Yo no lo había visto en toda la noche. Entró y me dijo que me saliera, que agarrara mis cosas y que me saliera porque el señor que había pagado ya estaba en otro cuarto y quería verme. Entonces yo no quería, pues ya no quería ir.

AR: ¿Eso era un ritual, era una violación de varias personas y solo pretendía la violación o que es lo que pretendían? María, ¿qué es lo que tú ya sabes después de salir, de escapar de allí?

M: Pues... (silenci)

AR: ¿O qué relación hay con todos los crímenes de adolescentes y de jóvenes de Ciudad Juárez?

M: (silenci)

AR: No lo sabes. Bueno... Es durísimo. Hay que decir que es alta, es grande, pero hay que decir que es una chica muy muy jovencita.”

L'entrevistada es presenta al plató com a testimoni exclusiu del feminicidi de Ciudad Juárez pel fet de ser l'única noia que ha sobreviscut al feminicidi. De manera que en principi parla de la seva experiència, però passada aquesta primera etapa de l'entrevista, l'entrevistadora li demana que faci una anàlisi del que es viu a Ciudad Juárez. La noia, però, no té un discurs analític de la situació del país, sinó que expressa la seva vivència personal, bàsicament perquè la noia hi ha anat per explicar la seva vivència, no és una experta en la matèria ni en pot fer una anàlisi impersonal. És per aquest motiu que el seu testimoni acaba sent insubstancial i descontextualitzat. A més, l'audiència pot percebre amb claredat que la presentadora pressiona la víctima quan li demana que doni respostes que no té. En aquest sentit, al llarg de l'entrevista es generen silencis incòmodes per a l'entrevistada que es traslladen als espectadors.

Un altre element que cal destacar respecte a la poca sensibilitat present al llarg de l'entrevista és el to molt directe de les preguntes en forma d'afirmacions, tal com hem vist en el fragment triat. A més, tant les preguntes com els titulars emfasitzen els detalls més escabrosos del segrest i la violació.

En segon lloc, tenim el programa que *Cuarto Milenio*, de Cuatro, va dedicar a parlar del feminicidi de Ciudad Juárez. Aquest cas és molt particular, ja que el presentador es troba que per parlar del feminicidi l'ha d'encabir en els temes que tracta habitualment el programa, bàsicament centrats en fenòmens paranormals. Per això, el programa se centra en els detalls més escabrosos i sosté teories que no tenen una base sòlida. Es forcen les explicacions menys creïbles per explicar el feminicidi i que no desentoni amb el to habitual del programa. En aquest sentit, s'acaba vinculant el feminicidi amb algun ens sobrenatural, com exemplifica el fragment següent:

Iker Jiménez: “Y además es un componente que desde luego en Ciudad Juárez sabíamos de la muerte, sabíamos de un inmenso puzzle que nadie sabe resolver, que sigue con impunidad produciéndose. Y los medios de comunicación no podemos olvidarnos de esta historia pero, claro, el componente sobrenatural no lo conocíamos. Carmen, toda una historia de esta grabación que vamos a escuchar, evidentemente, y es verdad que pone los pelos de punta. El tono de este ‘Ah... te mataron’, si es que este es el contenido, que no lo sabemos, pero desde luego es lo que hemos oído aquí y es impresionante.

Es el momento de escucharla, es el momento de que pongan mucha atención, este documento que conocemos gracias a la labor de Isabel Pisano. Luego, además, vamos a andar con una conexión directa con las personas que han estado alrededor de esta obtención supuestamente psicofónica y, desde luego, sea lo que sea, da un aspecto de malignidad que tiene mucho que ver con el ambiente, con el vapor que se respira aquí y del que vamos a seguir hablando. Escuchamos.”

“Ah... te mataron..., ah... te mataron..., ah te mataron...”

El programa apunta la possibilitat que hi hagi un rerefons paranormal en el feminicidi i, de fet, el presentador afirma que aquest component existeix a partir de la prova de les veus que se senten en una gravació. En cap cas es dona alguna altra explicació raonable de quines podrien ser les causes del feminicidi i, d'aquesta manera, s'utilitza el fenomen per alimentar el programa amb nous continguts, però no per exposar l'entramat de causes que expliquen, en part, el drama que es viu a Ciudad Juárez.

9. Resultats: les fonts i la presa de posició

Hem analitzat una quinzena de documents visuals, majoritàriament documentals, però també entrevistes, reportatges i magazíns centrats en els feminicidis de Ciudad Juárez. Hem estudiat quins són els actors que hi apareixen i el seu posicionament, no només el de les fonts utilitzades per explicar la situació en què viuen les dones a la ciutat mexicana fronterera, sinó també el posicionament dels periodistes i les periodistes que presenten els reportatges i dels productors i les productores dels documentals.

Unànimement, tots es decanten a explicar el fenomen dels feminicidis de Ciudad Juárez prenent partit per les víctimes.

Les històries dels feminicidis són explicades, en la majoria dels documentals, per les víctimes i les seves famílies, per les persones que han estat inculpades falsament d'algunes morts (els falsos culpables), pels experts i expertes que treballen en la investigació dels casos i per les autoritats que, en línies generals, apareixen criticades per la seva passivitat davant la situació. Una mostra dels quatre tipus de fonts és la del reportatge *Silencio en Juárez*, de Discovery Channel.

“Creo que hemos hecho un trabajo árduo de investigación para depurar a los malos elementos que existían antes en la policía.”⁴⁹

“Probablemente no se vayan a resolver muchos de estos homicidios.”⁵⁰

“Mientras no se sancionen a los responsables nosotros vamos a seguir teniendo esta escalada de violencia donde las mujeres son las que pagan las consecuencias.”⁵¹

“Si ella viviera, yo sería la más feliz del mundo.”⁵²

Les fonts

Apareixen quatre tipus de fonts diferents en la majoria dels documentals estudiats. D'una banda, i com a protagonistes indiscutibles, hi ha **les víctimes** que són persones directament afectades pels feminicidis, ja sigui perquè han patit les agressions en primera persona i han sobreviscut als atacs; ja sigui perquè, com a familiars, han viscut el dolor per la pèrdua d'una filla. Les noies que perden la vida a Ciudad Juárez pertanyen majoritàriament a un perfil concret:

“Jóvenes, relativamente de familias de bajos recursos, de familias pobres, eran personas de situaciones normales. Estamos hablando de estudiantes, de muchachas que trabajaban, que iban a sus casas, desaparecían, iban a la escuela, desaparecían, iban a tomar la ruta, el camión, y desaparecían.”⁵³

Les noies són testimonis indirectes i muts amb una forta presència emocional, no sensacionalista, en tots els documentals. Apareixen en fotografies i vídeos que contraposen la vida i la mort: imatges de joves adolescents gaudint de la vida enfront les seves fotografies com a desaparegudes. Només prenen rellevància testimonial en el cas de noies que han sobreviscut a la mort i que expliquen, com és el cas de Roxana Ruiz Menéndez, la història en primera persona.

“En esta esquina yo estaba en ese teléfono e iba a hablar por teléfono cuando de repente llegó una camioneta con cuatro sujetos y me subieron. Nunca en mi vida los había visto. Pensé que solamente iba a ser una amenaza o que iba a ser un susto. Aquí fue donde me pasó la violación. De hecho entramos aquí, en este lugar... Nunca me fijé cuando las

49. Patricia González, procuradora general de Justicia.

50. Óscar Máñez, excap forense Ciudad Juárez.

51. Liliana Velázquez, Amnistia Intenacional México.

52. Ramona Morales, mare d'una víctima.

53. Documental *Silencio en Juárez*, de Discovery Channel.

personas estaban aquí. Me acuerdo que subimos hacia la parte de arriba donde está el baldío, como unos 30 o 40 metros de aquí, y ahí fue cuando me comenzaron a golpear tres de los sujetos. Varias veces grité y pedí ayuda y cada vez que yo gritaba era un golpe. Finalmente, en el momento que ellos ya habían hecho lo que habían querido conmigo, me dijeron que qué quería antes de morir, y lo que se me ocurrió fue decirles que lo que quería era ir al baño. El baño está aquí, cuando voy entrando al baño él se quedó afuera y por ahí arriba pues salí, por donde hace así, por ahí pude salir. Al momento de caer, en esos bancos había personas sentadas y fue a las personas a las que yo les pedí ayuda. Les dije que me habían golpeado, que me habían violado... y empezaron a decirme 'mira que yo soy detective', 'mira que yo soy judicial', y traían armas también. El muchacho se dio cuenta de que yo ya les estaba diciendo a ellos y salió corriendo y se subió a la troca, que estaba a un lado, y se lo dijo a los otros dos y se fueron. Y hice la demanda y todo, pero hasta ahorita nunca me han ido a hacer preguntas ni han ido a investigar nada."⁵⁴

Els documentals construeixen la història dels femicidis a partir de la suma dels relats particulars, que traslladen sentiments de tristesa i d'impotència a l'espectador. Són els relats de les noies i de les famílies que expliquen, cas a cas, la desaparició de cadascuna de les víctimes i la impossibilitat d'avançar en les investigacions. Sentiments als quals s'afegeix la denúncia per la impunitat i la negligència que envolta les investigacions de les desaparicions i les morts.

Una segona font són "**els falsos culpables**", les persones que han estat acusades sense proves, al llarg dels darrers 15 anys, com a culpables de la mort i desaparició d'algunes noies a Ciudad Juárez. Són presentades també com a víctimes de la situació i reforcen el posicionament dels documentals en contra del paper de les autoritats, que en comptes d'investigar a fons els casos i trobar els veritables culpables, els fabrica per desempallegar-se de la pressió popular, d'una banda, i per evitar confrontacions amb grups de poder que podrien estar relacionats amb les desaparicions i morts de les noies, de l'altra.

Els falsos culpables que apareixen en els documentals són personatges que responen a dos perfils diferents. D'una banda, l'exemplificat per Abdel Sharif i El Tolteca, individus amb antecedents penals relacionats amb abusos sexuals, i, de l'altra, el que representen David Meza, cosí d'una de les víctimes, o El Cerillo, conductor d'un autobús, sense antecedents i posats en llibertat després d'anys de presó sense cap prova en contra.

En cap dels casos s'han pogut presentar proves inculpatòries que demostrin la seva implicació en les morts i desaparicions, i les seves detencions van anar acompanyades de proves falses i tortures posteriorment provades i condemnades.

Els documentals deixen en evidència el paper de l'Estat en la resolució dels casos de femicidis en el reportatge emès pel programa *Realidades*, en què apareix El Cerillo mostrant les tortures que l'obliguen a declarar-se culpable d'uns crims que no ha comès. Una opinió avalada per l'excap dels forenses de Ciudad Juárez i que s'enfronta amb la del president Vicente Fox, que manté que els femicidis ja tenen culpables.

"Me bajaron los pantalones, me subieron la camisa y me echaron agua en el estómago. Me echaban agua y me la rociaban hacia mis partes y empezaron a darme choques eléctricos en mis partes."⁵⁵

"Era evidente que estas personas fueron torturadas para que se confesaran culpables. No hay ningún indicio que los relacione con los homicidas. El perfil no entra ahí."⁵⁶

"La mayor parte de esos casos de homicidios están resueltos y los responsables están en la cárcel."⁵⁷

54. Documental *Silencio en Juárez*, de Discovery Channel.

55. Víctor Javier García, *El Cerillo*, programa *Realidades*, de Telesur.

56. Óscar Máñez, excap forense de Ciudad Juárez, programa *Realidades*, de Telesur.

57. Vicente Fox, expresident de Mèxic, programa *Realidades*, de Telesur.

El paper dels **experts, expertes i activistes** com a fonts que reforcen l'opinió dels familiars i les víctimes és clau. És el tercer tipus de fonts que apareix en els reportatges i representen persones que analitzen els casos i que atribueixen a les autoritats la responsabilitat de no haver-los resolt. Manifesten clarament l'existència de negligència per part de les autoritats mexicanes, que es veuen obligades a buscar caps de turc, falsos culpables, i garantir així la impunitat dels veritables responsables i impedir la resolució definitiva dels casos.

La periodista Diana Washington denuncia qui són els culpables:

“Los responsables, los autores intelectuales de los asesinatos sistemáticos de Ciudad Juárez, son los siguientes: dos asesinos en serie, por lo menos, que todavía andan sueltos; narcotraficantes de bajo nivel que han asesinado impunemente; dos pandillas extremadamente violentas que han asesinado como manera de iniciar a sus nuevos miembros; un grupo de hombres poderosos que han asesinado impunemente, y los imitadores que se han aprovechado de todo esto para ocultar sus crímenes.”⁵⁸

L'escassa o nul·la presència de testimonis procedents de **les autoritats** mexicanes demostra la poca credibilitat que els documentals atorguen al quart tipus de fonts utilitzades per explicar els feminicidis.

La seva presència serveix, en la majoria dels casos, per contraposar les declaracions que fan els experts i les víctimes dels familiars sobre els diferents punts relacionats amb els casos. Contradiccions que sovint els fa guanyar l'animadversió de l'espectador, perquè ratllen l'absurd o minimitzen la importància dels feminicidis, com les declaracions fetes per la fiscal federal contra la violència de gènere, Alicia Pérez Reverte, i rebatudes per Vicky Caraveo, expresidenta del Instituto Chihuahuense de la Mujer:

“El 70%, más o menos, se debe a causas de lo que yo, Alicia Elena, como investigadora llamo de índole privada, que implican violencia doméstica, violencia en el trabajo o bien una relación esporádica, aunque sea extramuros, pero que no tiene que ver con algo organizado como es el narcotráfico. El otro 30% está relacionado, muy probablemente, con el crimen organizado que tiene que ver con el tráfico y trata de personas, explotación social infantil o narcotráfico.”⁵⁹

“Las que desaparecieron, las que fueron mutiladas, las que fueron certeramente maltratadas, allí no ha habido nada de justicia. Entonces les abren la puerta para que se sigan justificando: es que ya resolvimos el 80% o ya están en proceso de solución y nada más quedan 20, el 20%. Pero es que el 20% es el feminicidio. Son esas muertes pavorosas que ni una bestia las haría. Entonces se abre una puerta a una impunidad total.”⁶⁰

Finalment, cal destacar que hem trobat a faltar un actor necessari per acabar d'entendre els feminicidis a Ciudad Juárez: el culpable de les desaparicions i els assassinats. Majoritàriament, els documentals i els llibres que hem analitzat per entendre els feminicidis apunten com a culpables un grup de poderosos relacionats amb el poder econòmic mexicà provinent del narcotràfic. Cap dels documentals va més enllà de vagues acusacions per part dels experts en què no es donen noms que sí que apareixen, per exemple, en alguns dels llibres que hem fet servir per documentar el feminicidi.

58. Documental “Juárez: crims sense resposta”, programa *30 minuts*, TV3.

59. Documental “Juárez: crims sense resposta”, programa *30 minuts*, TV3.

60. Documental “Juárez: crims sense resposta”, programa *30 minuts*, TV3.

La presa de posicions (explícita o implícita)

Tots els documentals estudiats, sense excepció, han optat per explicar els feminicidis prenent clar partit per les víctimes i reservant els seus testimonis al màxim de temps possible. Els atorguen tota la credibilitat contextualitzant-los en un entorn econòmic, social i polític marcat pel Tractat de Lliure Comerç, per una societat en què ser dona i pobra és un factor de risc i en què el poder polític confraternitza amb els càrtels de la droga. Posa a disposició de les víctimes el testimoni de persones que han dedicat part del seu temps a la investigació dels feminicidis a partir de la seva tasca professional i que, en un moment o altre, han patit les conseqüències de la seva dedicació.

De manera explícita els documentals fan seus els missatges de les víctimes i dels experts. Missatges que apunten **la negligència** de les autoritats com una de les raons que impedeixen que les investigacions desemboquin en la resolució dels casos. Maria Salas, mare d'una víctima, relatava les seves sospites de negligència a TV3:

“Yo no estaba segura que fuera mi hija, aunque yo sabía que no estaba muerta, y yo sabía que pues nada más por la ropa empezaron a salir que muchos de los cadáveres estaban apareciendo con otra ropa de otras personas y que les hacían el ADN y que no eran. Entonces fue por eso que yo quise que la sacaran, para que le hicieran el ADN, y ahora yo estoy segura que sí es.”⁶¹

La corrupció i la impunitat són arguments recurrents sobre els quals s'assenten els documentals estudiats per evidenciar la dificultat perquè es faci justícia, es detingui els veraders culpables i es posi fi als feminicidis. Diversos testimonis denuncien les irregularitats en el reportatge *Silencio en Juárez*, de Discovery Channel.

“Te planteas quien tiene la capacidad para infiltrar y corromper. La gente que tiene recursos. ¿Quién tiene recursos? Pues obviamente el narcotráfico.”⁶²

“Hubo mucho ocultamiento de información, hubo hasta ocultamiento de cuerpos por parte del Estado, por parte de las autoridades estatales.”⁶³

“Había asesinos ligados con el crimen organizado, con el cártel de las drogas, con el poder. Entonces al pertenecer a esta gran red de crimen organizado, gozaban de la protección de los policías, de la procuración de justicia.”⁶⁴

“Puede ser que los policías en un tiempo estuvieran secuestrando mujeres para estos cárteles, entonces no sabemos cómo fue ni que pasó. Si la policía solamente colaboraba o también tenía participación.”⁶⁵

“Alguien descubrió un cadáver y avisó a la policía. La policía va ahí y están los policías alrededor tomando las fotos. Y se sabe que algunos ex policías son sicarios y que tuvieron que ver con esa muerte.”⁶⁶

“Hay policías buenos, claro que sí, pero realmente el sistema está ya demasiado infiltrado, demasiado corrompido como para crear una sensación de seguridad y de confianza entre la ciudadanía.”⁶⁷

“Las autoridades saben quienes son porque ya han sido investigados. Su informe fue entregado en dos ocasiones a las autoridades y nada se hizo, porque son personas intocables. Se trata de gente intocable.”⁶⁸

61. Documental “Juárez: crims sense resposta”, programa *30 minuts*, TV3.

62. Óscar Máñez, excap forense de Ciudad Juárez.

63. Marisela Ortiz, portaveu de l'associació Nuestra Hijas de Regreso a Casa.

64. Diana Washington, periodista del diari *El Paso*.

65. Marisela Ortiz, portaveu de l'associació Nuestra Hijas de Regreso a Casa.

66. Diana Washington, periodista del diari *El Paso*.

67. Óscar Máñez, excap forense de Ciudad Juárez.

68. Diana Washington, periodista del diari *El Paso*.

“No, no hay gente poderosa porque la mayoría de los casos son de violencia doméstica. Creo que esa percepción que se tiene es por la gran impunidad que se generó desde el 2004 hacia acá, del 1993 al 2004, que no se tenía un idea clara de qué es lo que estaba sucediendo en Ciudad Juárez. Y, bueno, del 2004 al 2008, el 80% está totalmente resuelto, tenemos solamente siete casos sin resolver de alrededor de setenta casos, por ejemplo.”⁶⁹

Els documentals es posicionen clarament en contra de les autoritats a partir de la utilització de testimonis que mostren **descrèdit i desconfiança** en la seva capacitat per actuar.

“(A Óscar Máynez se’l va presionar perquè manipulés l’escena del crim. Volien que posés cabells de les víctimes a la furgoneta dels acusats, que els tests antidòping dels detinguts donessin positiu...) ‘La facilidad de manipular a los jueces, a los peritos y a los ministerios públicos, la impunidad de los funcionarios que cometen irregularidades... El problema de esto es que la única forma de detener la tortura es castigar a los torturadores. De nada sirven las leyes, campañas, discursos... Mientras no se castigue a los funcionarios que cometieron estos actos criminales, aquí la puerta siempre va a seguir abierta..’. (Óscar Máynez va dimitir just abans de ser cessat).”⁷⁰

“(La oficina del procurador del Estado de Chihuahua propuso una curiosa solución)...

– Que la comunidad se autoaplicara un toque de queda. Todos los buenos, pues, que estén en su domicilio, que estén con sus familias. Y bueno, los malos, pues que se queden en la calle.

– ¿Y eso com se aplica en una ciudad como Ciudad Juárez en donde tenemos una industria tan grande, en donde 185.000 trabajadores estan en las maquiladoras y muchos de ellos son gente muy joven, mujeres que entran a las 5 ó 6 de la mañana y salen en el segundo turno a las 12 de la noche y sienten que por necesidad de su trabajo, pues, tienen que estar en la calle?

– Bueno, pues mire, yo creo que es cuestión de verlo, claro que el que tiene que trabajar pues solo tiene que hacer eso, pero vamos haciéndolo con el resto que sí podemos, por lo menos. Y el que va a trabajar... Es muy clara la ropa que lleva el que va a trabajar y es muy clara la forma como viste el que va a trabajar, y es muy claro eso.”⁷¹

10. Resultats: context

Malgrat que no hi ha manera d’entendre la situació a Ciudad Juárez, i molt menys el feminicidi, és necessari parlar del context en el qual està tenint lloc aquest fet per intentar fer una aproximació coherent amb les seves possibles causes.

En primer lloc, cal dir que Ciudad Juárez està situada a la **frontera** amb els Estats Units, que és on la indústria *maquiladora* i el narcotràfic són dos dels trets més significatius. La situació fronterera es representa en tres dimensions clares:

- Frontera social. Separa dos nivells de vida econòmics molt diferents (la primera potència mundial –EUA– respecte a un país en desenvolupament com Mèxic).
- Frontera cultural. A la frontera s’entrecreuen per moments al mateix temps que es marquen les característiques culturals del món anglosaxó i llatinoamericà.

69. Patricia González, procuradora de l’Estat de Chihuahua.

70. Documental “Juárez: crims sense resposta”, programa *30 minuts*, TV3.

71. Documental *Señorita Extraviada*, entrevista a l’ajudant del procurador de Chihuahua, Jorge López.

- Frontera natural. El riu Bravo (o riu Grande per als nordamericans) recorre gran part de la frontera entre ambdós països, aproximadament des d'El Paso (Texas) fins a la desembocadura del Golf de Mèxic, a l'Estat de Tamaulipas.

La frontera rep un alt flux d'immigrants mexicans i d'altres països d'Amèrica Llatina que intenten passar als Estats Units buscant una oportunitat de millorar el seu nivell econòmic i el de les seves famílies. En no aconseguir-ho, molts d'ells busquen feina a ciutats mexicanes de frontera com Ciudad Juárez. Moltes d'elles tenen, a més, "zones de tolerància" en què la prostitució i el narcotràfic, juntament amb la violència directa, esdevenen quotidians. En aquest context, una dada pren especial rellevància: el 80% de la indústria *maquiladora* de Mèxic es concentra a la franja fronterera.

Hi ha un fragment de documental especialment il·lustratiu de la situació de Ciudad Juárez com a localitat fronterera. És d'un documental sobre el feminicidi elaborat pel canal nord-americà Discovery Channel.

"Adriana es una de las mujeres desaparecidas en Ciudad Juárez, una ciudad ubicada en el Estado de Chihuahua a orillas del río Bravo y en la frontera con Estados Unidos. Con más de dos millones de habitantes, esta ciudad ha tenido un marcado crecimiento económico en los últimos años debido a la industria maquiladora y se ha convertido en la cuarta ciudad más grande de México. Pese a que la tasa de desempleo es del 1%, una de las más bajas de todo el territorio mexicano, casi el 50% de los habitantes vive en condiciones de marginación y pobreza. Por su ubicación estratégica es una de las poblaciones fronterizas más codiciadas y también uno de los lugares más peligrosos."

Máynez: "Ciudad Juárez es una ciudad muy violenta por la situación estratégica en la que se encuentra, ya que estamos en frontera con Estados Unidos. Tenemos muchísimos problemas de inmigración y de falta de infraestructuras, cuando digo falta de infraestructuras de policías me refiero a policías, estaciones de policía, bomberos, rescate o emergencias y servicios médicos. Por otro lado tenemos, al parecer, un problema de violencia contra la mujer que se exacerbó hace unos años."

Cal fer incidència en la important presència de la **indústria maquiladora** a Ciudad Juárez i de com aquesta suposa una qüestió de classe social i de injustícia, començant per les dures condicions laborals en les quals es treballa dins de les empreses. Els sous a la *maquila* són de 2'5 euros al dia, aproximadament. Malgrat que evidentment el nivell de vida és diferent als Estats Units que a Mèxic, els sous a les *maquillas* resulten insuficients, ja que als Estats Units aquest és el sou mínim per hora i no per dia. A causa d'això, moltes dones es veuen obligades a doblar torns i fer hores extres, i a arribar a jornades laborals extenuants de fins a 16 hores diàries.

Es considera que les tasques a la *maquila* estan feminitzades, ja que el 36% del total de les dones que treballen a Ciudad Juárez ho fan com a operadores de maquinària en aquestes empreses. És a dir, més d'un terç de la població activa femenina de Ciudad Juárez treballa a la *maquila*. D'aquestes, un 14% han patit assetjament sexual. Si es parla de discriminació, el percentatge augmenta al 22%, segons fonts governamentals. En el fragment següent diverses dones n'expliquen la situació.

- "Aquí en Ciudad Juárez hay tres ramas industriales que son las más importantes, es decir, la automotriz, la electrónica y los productos paramédicos. Actualmente podemos decir que hay alrededor de 240.000 trabajadores dentro de la industria maquiladora en aproximadamente 235 plantas.
- La mayoría de las maquiladoras son de capital extranjero. En muchas de ellas se fabrican piezas para armar en otros países grabadoras, televisores, cámaras fotográficas y artículos domésticos que todo el mundo usamos y necesitamos, ¿verdad? Pero hechas con la mano de obra femenina.

- Los beneficios o privilegios cuando se contrata a una mujer, por mucho tiempo se decía que era porque las mujeres éramos más dóciles, que las mujeres teníamos más habilidades manuales. Pero además también se ha dicho extraoficialmente que era porque se supone que las mujeres vamos a crear menos conflictos laborales.
- Aquí en México, aquí en Ciudad Juárez, con lo que pagan un día de salario, en EE. UU. pagarían una hora.
- Estamos hablando de salarios de aproximadamente 52 pesos diarios. Entonces este salario no alcanza para una mujer con dos o tres hijos y, por eso, las mujeres tienen que trabajar más horas de las ocho horas que reglamentariamente les correspondería según la ley del trabajo. También hay una serie de cosas muy graves como lo son el acoso sexual que se vive dentro de la industria maquiladora, sobre todo por hombres que tienen otros puestos más altos como supervisores o encargados de departamento.
- Realmente si habláramos de la maquiladora, estaríamos hablando de un sector ampliamente violador de los derechos humanos laborales.”

El poder del **narcotràfic** a Mèxic (especialment a la franja fronterera) sumat a la militarització que l'actual president, Felipe Calderón, ha dut a terme al país han fet que s'incrementi el nivell de violència, en comptes de fer minvar la criminalitat. El control del territori per part dels càrtels, en aquest cas el de Juárez, provoca contínues lluites de poder per les *plazas*, és a dir, els territoris considerats estratègics pel tràfic de drogues. La vinculació entre el narcotràfic i el poder, ja sigui polític o econòmic, té com a resultat un alt índex de corrupció en diversos àmbits. No és gaire usual parlar dels Estats Units quan s'aborda la problemàtica del narcotràfic al sud de la frontera, malgrat que la relació és més que evident i primordial per diversos factors:

- Els Estats Units són el primer consumidor de droga al món.
- Noranta centaus de cada dòlar que genera el narcotràfic entren en el sistema financer dels Estats Units.
- Gran part dels clients de les “zones de tolerància” de les ciutats frontereres procedeixen dels Estats Units.

Irene Blanco, exdefensora de Sharif, i la periodista Diana Washington parlen del rol fonamental que el narcotràfic té a Ciudad Juárez.

Irene Blanco, ex defensora de Sharif: “¿Qué es lo que está perfectamente claro? Lo que en un principio mi hipótesis o la hipótesis nuestra era: detrás de esto está el narcotráfico. Detrás de esto está el narcotráfico, ¿por qué? Porque de alguna manera (no me importa el Gobierno que sea ni lo honorable que sea el gobernante en turno) ahí hay una fuerza viva que forma parte muy activa de esta sociedad que se llama narcotráfico y que hay que sentarse a platicar con él. Hay que invitarlo a la mesa. ¿Por qué? Porque es más poderoso que tú.

Narradora: La corrupción ha penetrado en todos los niveles de poder y las vidas de cientos de mujeres se han perdido.”⁷²

Diana Washington, periodista del diari *El Paso Times*: “El cártel de las drogas de Ciudad Juárez es un factor muy importante, un factor principal en toda esta situación. El cártel es el factor que ha fomentado la corrupción hasta el grado que existe ahora y el uso de la violencia como una forma de sembrar terror en la comunidad.”⁷³

72. Fragment del documental *Señorita Extraviada*, de Lourdes Portillo.

73. Fragment del reportatge sobre el feminicidi emès a TV3 en el programa *30 minuts*.

11. Resultats: tipologia de documentals segons el tractament

En relació amb els documentals, les **diferències en el tractament** porten a classificar-los en tres grups:

1. Els profunds com, per exemple, *Señorita extraviada* o *On the edge*, que contextualitzen amb detall el feminicidi, encara que posin l'accent en diferents qüestions.
2. Els que fan un tractament fragmentari, és a dir, se centren en un sol cas o en un sol factor del feminicidi, però sense caure en la superficialitat i la simplificació. Dos exemples d'aquesta tipologia són *Doble Injusticia* i les entrevistes realitzades al 3/24.

3/24, fragment de l'entrevista realitzada sobre el feminicidi:

“- ¿A quién se debe?

- Sí. Se debe a que hay diversos grupos que están mancomunados para el crimen, varios tipos de crímenes que son característicos de esa zona de la frontera, y yo creo que en esos cuerpos asesinados con crueldad y de forma colectiva se sella un pacto mafioso. Se sella un pacto mafioso entre diferentes personas pertenecientes a diferentes sectores de esa comunidad, de esa localidad, tanto del empresariado como también el sicariato, digamos, los jóvenes empleados de ese empresariado que se beneficia con algún tipo de tráfico y crimen, que participan en crimen organizado. Entonces, al realizar juntos ese tipo de crimen siniestro con exceso de crueldad sobre el cuerpo de la mujer, se sella un pacto de silencio entre los que participan y la impunidad se reproduce.

- Pero, ¿a quién beneficiaría esto? ¿El matar por matar?

- El matar por matar sella un pacto. O sea, genera una alianza casi indestructible entre las personas que participan de ese tipo de, podríamos llamarle así, sacrificio o ritual siniestro.”

Fragment del documental *Doble Injusticia*:

Carlos Castresana (Delegación Especial de la ONU): “El hecho de que haya individuos que han sido procesados a pesar de que sus declaraciones han sido obtenidas, según está documentado en los propios procedimientos, a través de malos tratos, en algunos casos a través de torturas, supone que está dándose validez a pruebas que son legalmente nulas, que no existen.”

Rètol: ‘Víctimas de tortura, acusados de muertes en Ciudad Juárez y Chihuahua’

Mares de David i Neyra (acusat innocent i víctima, respectivament): “Yo sé que él no fue y esa es mi impotencia, que yo quiero a los verdaderos culpables en la cárcel.”

Rètol: ‘Preocupa al Congreso de EE. UU. las muertes de Juárez’

3. Els que recauen en una excessiva simplificació com, per exemple, l'espot d'Amnistia Internacional. Sense ànim de fer cap crítica destructiva, trobem que a l'hora de tractar un tema tan complex i delicat com és el cas del feminicidi, no es pot fer servir una publicitat superficial i estereotipada per captar socis. De tant en tant, la bona voluntat de moltes ONG queda coixa quan obvien el context i privilegien l'impacte mediàtic abans que aportar informació completa dels problemes sobre els quals volen cridar l'atenció.

“Ciudad Juárez, México.

Más de 400 mujeres asesinadas.

Algunas trabajan en maquiladoras y fueron asesinadas en camino hacia o regresando al trabajo.

La policía no resuelve estos asesinatos...

El gobierno no investiga...

¿Puedes ayudar?

Neyra Cervantes, violada, asesinada.

La policía nunca intentó buscar al asesino...

Patricia Cervantes, madre de Neyra:

- 'Esto fue lo que ellos nos entregaron, pero un mes después de que ella se perdió.'
(*Mostra un cartell de la cerca de la seva filla*)

David Meza, primo de Neyra, torturado, obligado a confesar, inocente:

- 'Entonces fue cuando empezaron a dar toques, primero en el pecho, con las chicharras esas...' Me dijeron: 'Lo que tienes que decir es que fuiste tú, dinoslo. No, pues yo no hice nada.'

El Gobierno ignora la corrupción y el fracaso de la policía.

(*Imatges de Patricia Cervantes increpant el fiscal general*)

- Señor fiscal general, discúlpeme. Si él está allí, es por ustedes.

- El juez emitió una orden de detención.

- Sí, por la tortura.

- No, no. De ser así el juez lo habría considerado en la confesión.

- Sí, y por la tortura, y no se vale que torturen a las personas.

El asesinato de Neyra es sólo uno de cientos.

Únete a Amnistía Internacional para ayudar a las mujeres de Juárez.

Exígele al gobierno local resolver los asesinatos. Pídeles que:

Investiguen a los 177 oficiales estatales identificados como negligentes en su manejo de los casos.

Exígele a estas grandes empresas que protejan a sus trabajadoras. Pídeles que:

Mejoren la seguridad tomando en cuenta el punto de vista de las madres de las víctimas.

Es algo que tú puedes hacer. Es lo menos que ellos pueden hacer.

Únete a Amnistía Internacional. Actúa ya para poner fin a la violencia contra las mujeres."⁷⁴

12. Resultats: mancances

Un cop analitzats tots els documentals proposats en l'estudi, hem observat que hi ha poca presència de dos temes que ens semblen importants de destacar per la seva rellevància en relació amb els assassinats de dones a Ciudad Juárez i que es troben en els reportatges de producció estrangera (nord-americana i europea). Aquests temes són, d'una banda, el Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord (TLC o TLCAN) i, de l'altra, la societat marcada pel patriarcat. Volem aclarir que no creiem que aquests documentals siguin de més qualitat que els altres, sinó que ho atribuïm a la perspectiva

74. Transcripció íntegra de l'espot d'Amnistia Internacional. En l'espot, tant els titulars com els diàlegs apareixen traduïts a l'anglès.

de la distància que, de vegades, facilita la visió d'alguns temes que no s'aprecien tan clarament en els entorns en què estem immersos.

D'altra banda, hem observat una mancança general en tots els documentals analitzats de la presència de la gent amb poder (empresaris, narcotraficants, etc.) que envolta el misteri dels assassinats a Ciudad Juárez.

El Tractat de Lliure Comerç (TLC)

La relació entre els assassinats de dones a Ciudad Juárez i l'entrada en vigor del Tractat de Lliure Comerç l'any 1994 s'esmenta directament en els reportatges de producció nord-americana *On the edge, ¡Ni una más!* i *El silencio en Ciudad Juárez*. La profunditat del tractament d'aquest factor depèn de la durada de cada reportatge. Òbviament, els més llargs són els que hi poden dedicar més temps, però totes les mirades dels productors de l'altra banda de la frontera reflecteixen la importància que es concedeix a aquest acord comercial, tal com mostren els fragments següents:

“Aquests assassinats comencen a proliferar al voltant de 1993, 94, 95, període en el qual el Tractat de Lliure Comerç es converteix en una realitat i [nosaltres] no creiem que això sigui una coincidència.”⁷⁵

En el cas de *¡Ni una más!*, es concedeix tanta importància al TLC com a factor determinant pels assassinats de dones que el reportatge comença de la manera següent:

“L'extrema violència contra dones joves de Juárez esdevé una epidèmia amb la introducció de les polítiques de les *maquiladoras* i el Tractat de Lliure Comerç a Amèrica del Nord (TLCAN). Moltes d'aquestes dones desapareixien després de treballar a les *maquiladoras*. Els propietaris de les fàbriques encara rebutgen proveir de mesures de seguretat bàsiques les seves treballadores, malgrat el terror persistent.”⁷⁶

“Ciudad Juárez vive prácticamente de la industria maquiladora. Con la aprobación del Tratado de Libre Comercio, NAFTA,⁷⁷ firmado entre Canadá, EE. UU. y México en el 1993, una gran cantidad de empresas multinacionales han instalado sus ensambladoras en esta ciudad.”⁷⁸

A mesura que aprofundeixen en el tema, els reportatges exposen que el Tractat de Lliure Comerç accentua les diferències que existeixen entre la frontera nord (els Estats Units) i la frontera sud (Mèxic).

El TLC estableix certes condicions que tendeixen a perjudicar la qualitat de vida dels mexicans. Una d'elles és la disminució dels preus dels productes agrícoles per a l'exportació (sobretot de cafè i de blat de moro) que, en alguns casos, arriba a ser del 30%. Cal recordar que aquests productes solen constituir la base de productes cultivables a Mèxic, on gran part de la població és eminentment agrícola. Una baixada del preu fa que molts dels agricultors hagin de buscar alternatives que siguin rendibles en el mercat; i un dels cultius amb preus que ofereixen benefici són les drogues.

L'altra alternativa és la migració a zones més pròsperes, ja sigui intentant creuar la frontera cap als Estats Units, ja sigui quedant-se a Ciudad Juárez on el Tractat de Lliure Comerç ha donat encara més facilitats perquè s'estableixin fàbriques *maquiladoras*. L'increment de la població provoca una massificació i una disminució de la qualitat de vida d'aquestes persones tant en l'àmbit laboral, com en el social i urbanístic, ja que la majoria d'immigrants acaben vivint als afores de la ciutat en barris

75. “These murders began to accelerate around 1993, 94, 95, which was the time when NAFTA went into a fact and we really don't believe that that's a coincidence”, *On the Edge*. Capítol VIII Libre Comercio.

76. “The extreme violence against the young women of Juarez became epidemic with the introduction of *maquiladoras* (sweatshops) and policies by the North American Free Trade Agreement (NAFTA). Many of the women disappeared after work at the *maquiladoras*. The owners still refuse to provide basic security measures for their workers despite the ongoing terrorism.”, *¡Ni una más!*

77. North American Free Trade Agreement (per les seves sigles en angles).

78. *Silencio en Juárez*, Discovery Channel.

improvisats on no hi sol haver els serveis mínims. El resultat d'aquest procés porta a una mercantilització de les dones com a mà d'obra barata i dòcil, ja que tenen pocs recursos, poques alternatives de feina i moltes competidores que estan disposades a treballar en males condicions per subsistir.

Totes aquestes condicions unides al fet que la societat mexicana està marcada per un fort component patriarcal fan que les dones que viuen a Ciudad Juárez, en especial les que disposen de pocs recursos econòmics, siguin vulnerables a explotacions, assetjaments o intimidacions i que estiguin exposades a tota classe de violència, tant al seu lloc de treball com en altres àmbits de la seva vida.

Societat patriarcal

Tot i saber que la societat mexicana té un fort component masclista, i en alguns casos fins i tot misogin, que es deriva de la societat patriarcal en la qual viu, aquest és un factor poc present en els documentals analitzats. Una vegada més, aquesta perspectiva s'aborda des dels reportatges de producció estrangera, tant els nord-americans com els europeus (*30 Minuts* o l'entrevista al 3/24), i de manera tangencial i difosa, com de passada. És a dir, trobem referències a la societat patriarcal dins la definició de feminicidi que fan alguns dels entrevistats o quan s'apunta a buscar alguna solució per acabar amb els assassinats de dones, però en cap cas s'hi dedica un capítol que l'enumeri com un dels factors clau dels esdeveniments.

“Es una sola causa. Somos mujeres. No somos importantes. Somos reemplazables y, ante todo, ellas quedan de una situación económica extremadamente sencilla. Nadie va a hablar por ellas. Nadie iba a defenderlas. Nadie iba a alzar la voz. Tan sencillo como mujeres sencillas, mujeres humildes.”⁷⁹

“El fenómeno que se conoce como *feminicidio* es la muerte violenta de mujeres por el hecho de ser mujeres que, además, en algunos casos lleva al maltrato, la tortura, la violación y el asesinato.”⁸⁰

“Sigui un assassí en sèrie, un cas de violència domèstica o un tema de violència puntual. Sigui el que sigui, totes [les morts] tenen un mateix denominador: la necessitat de domini i control dels homes sobre les dones.”⁸¹

Aquest últim exemple es tracta d'una entrevista que es fa entre els integrants d'una manifestació contra els assassinats de dones a Ciudad Juárez.

“Creu que els assassinats i desaparicions de dones aquí a Juarez estan relacionats amb la violència contra les dones d'arreu? Jo penso que és una malaltia social arrelada que s'anomena patriarcat i la [seva] dominància, la dominància masculina que regeix la societat. Això manté la violència endogàmica.”⁸²

Gent amb poder

Tots els documentals analitzats es basen en la informació que proveeixen els familiars de les víctimes, les associacions civils que les acompanyen, els especialistes (que normalment es troben fora del cas), els falsos culpables, els investigadors i periodistes que denuncien la impunitat i assenyalen persones molt poderoses que impedeixen la investigació de les dones assassinades

79. *30 Minuts*.

80. *On the edge*. Capítol IX, Violència contra las mujeres.

81. “Whether it’s a serial killing, a domestic violence case or a dating violence matter. Whatever it is, they all have the same common thread: the need for domination and control of women by men”, *¡Ni una más!*

82. “Do you think the murders and disappearance of women here in Juarez is related to violence against women everywhere? I think it’s ingrained social disease that is called patriarchy and the dominance, male dominance that rules societies. That keeps inbreeding violence, *¡Ni una más!*”

i la detenció i el càstig dels veritables culpables. Però aquests mai s'esmenten en pantalla.

Cal dir, però, que entre la documentació prèvia a l'anàlisi dels documentals es troben els noms de persones concretes i les relacions de gent amb poder (siguin caps de càrtels de drogues, empresaris o polítics de les dues bandes de la frontera), amb nom i cognoms, que tindrien part de responsabilitat en els assassinats o interès en què no es resolguin.

Els testimonis només són capaços de referir-se a aquestes persones de manera general ("els poderosos", "els caps del càrtel", "els empresaris") per por a possibles i probables represàlies. I la imatge del seu poder es reforça en els actes d'autocensura d'aquestes persones. En els documentals, l'al·lusió a aquests suposats responsables és igualment vaga. Trobem imatges de ranxos, de façanes d'enormes fàbriques o de *villas* riques i vistes des de lluny.

Des del punt de vista periodístic, entenem que l'absència de la veu d'aquestes persones és perquè aquestes persones volen que sigui així. De l'anàlisi dels documentals es desprèn que tenen tots els recursos per fer que sigui d'aquesta manera.

Aquesta manca de concreció en imatges no fa més que reforçar la sensació d'inaprehensibilitat i d'augment del clima d'impunitat. Malgrat que tots els reportatges la denunciïn, els documentals no van més enllà del simple fet de constatar-la a causa del poder (que sembla omnipotent) d'aquestes persones.

13. Conclusions

Hem triat els documentals del feminicidi a Ciudad Juárez com un exemple d'informació sobre un fenomen molt més generalitzat d'agressions contra les dones en contextos d'alta violència. A altres ciutats de Mèxic, com Morelos, a altres països llatinoamericans, com els de l'anomenat "triangle de la violència" (Guatemala, Salvador i Honduras), o altres zones del món en guerra, com Colòmbia o el Congo, la dimensió de les agressions contra les dones és una realitat clamorosa.

No ens ha animat a fer l'estudi la preocupació sobre si es fa un bon periodisme o un mal periodisme –un objectiu, d'altra banda, del tot legítim–, sinó la inquietud sobre com des del periodisme es pot contribuir a acabar amb els assassinats de dones en aquests contextos. Hem d'admetre que les conclusions que presentem no són gaire optimistes. No obstant, per això mateix és encara més necessari actuar.

De l'estudi sobre les causes del feminicidi, podem deduir que cal fer passes en la direcció d'acabar amb la impunitat en què queden els crims contra les dones i, per això, caldria identificar i castigar-ne els culpables. Ara bé, per aconseguir-ho cal que s'acabi la negligència policial i judicial, però això no és possible si no es destitueixen els càrrecs que un darrere l'altre s'ha demostrat que són inútils.

Però com que el nomenament de nous responsables governamentals, judicials i policials està en mans d'estructures estatals sovint corrompudes, no se'n pot esperar gaire, tot i que no es pugui deixar d'empènyer, encara que només sigui per desemmascarar els responsables i, eventualment, fer-los caure.

La corrupció a l'Estat té una arrel profunda en el narcotràfic, en què també rau una font considerable del poder econòmic d'una part dels identificats com a responsables –per no dir únics– del feminicidi. És a dir, acabar amb el narcotràfic es planteja com una necessitat per, almenys, atenuar el feminicidi i reduir l'abast dels contextos d'alta violència en els quals els elements més febles –les dones– pateixen més intensament la violència. En especial, la proliferació d'armes incrementa addicionalment els riscos i, en conseqüència, fa créixer el nombre de víctimes.

Per tant, la informació orientada a la reducció dels contextos d'alta violència ja és una certa contribució a la lluita contra el feminicidi. Bons exemples en són les denúncies de corrupció, les del tràfic d'armes, les favorables a la legalització de les drogues com a mesura per acabar amb el narcotràfic, la de les instàncies o organismes del nord que siguin còmplices dels abusos a països del sud, etc.

Hi ha hagut avenços legislatius i formals amb la constitució de diverses comissions, però els resultats efectius no arriben. Hi ha hagut èxits com la sentència de la Corte Interamericana de Derechos Humanos contra l'Estat mexicà per violar els drets humans de tres dones desaparegudes, maltractades, vexades i assassinades a Ciudad Juárez i, també, per violar els drets humans de les seves mares i familiars (cas de Campo Algodonero), però cal veure l'acatament que en farà l'Estat. Els mitjans tenen el repte de vigilar-ne l'execució.

Les organitzacions, especialment de dones, que lluiten contra el feminicidi estan darrere de les mesures que s'han pres. Són les seves conquestes. La sensibilització de l'opinió pública mexicana i internacional i la mobilització social perquè es prenguin mesures són necessàries encara que potser no suficients, almenys, a curt termini. Ara bé, els mitjans de comunicació internacionals tenen aquí un camp per recórrer i fer la seva aportació a l'hora de sensibilitzar, afavorir la mobilització i pressionar els governs o les instàncies internacionals a què puguin arribar.

La confluència internacional hauria d'arribar igualment a un àmbit que també podríem qualificar d'alta violència estructural i corresponsable de la violència contra les dones, el de les *maquilas*. Els mitjans poden fer molt per difondre més àmpliament la realitat de les fàbriques frontereres, de les condicions de vida que hi ha i dels productes que s'hi fan i que es consumeixen al nord. Els periodistes internacionals poden contribuir a millorar la protecció de les dones que hi treballen, les seves condicions laborals i salarials i les condicions de vida i l'urbanisme del barris on viuen.

I no només a fer efectiva la legislació en matèria de drets humans, sinó també a afavorir la solidaritat horitzontal amb els grups que treballen contra el feminicidi i que ajuden les víctimes i potencien mesures preventives. En particular, els periodistes i les periodistes poden mostrar que les diferents violències contra les dones comparteixen el patró comú del patriarcat, al sud i al nord, per afavorir els llaços, l'empatia, la solidaritat i la cooperació efectiva.

És més, fins i tot més enllà de les denúncies, hi ha un camp gairebé desconegut d'iniciatives de base, d'ajuda entre dones al marge dels estats que mostren alternatives reals i efectives. És clar que per transmetre-les a la ciutadania cal conèixer-les i, per això, treballar més a prop i amb sintonia amb els grups de dones. Són informacions que afegides a les altres, més enllà de la denúncia, permeten explorar sortides i sumar optimisme a la lluita contra el feminicidi.

Títols publicats en aquesta col·lecció

1. *L'Institut Català Internacional per la Pau i el moviment social a Catalunya*
Robert González i Esther Vivas (IGOP)
2. *La recerca per la Pau a Espanya*
Escola de Cultura de Pau
3. *Guerra i Pau: l'evolució del dret internacional*
Antoni Pigrau
4. *Models de processos de pau. Estudi comparatiu 1995-2005*
Vicenç Fisas i Kristian Herbolzheimer
5. *Les operacions de manteniment i construcció de la pau en el marc de les Nacions Unides i dels organismes regionals: situació, tendències i potencial futur de col·laboració*
Javier Sánchez Cano
6. *Estat de la qüestió de l'educació per a la pau a Catalunya i a la resta de l'Estat Espanyol*
Anna Bastida
7. *El moviment per la pau i l'antimilitarisme a Espanya: 2003-2008*
Enric Prat
8. *La Generalitat de Catalunya i la Unió Europea en l'àmbit dels drets humans*
Montse Pi
9. *La Generalitat de Catalunya i els tractats internacionals de drets humans conclusos per l'Estat Espanyol*
David Bondia
10. *Estratègies de respecte i coordinació governamental en matèria de drets humans*
Argelia Queralt
11. *La economía de las drogas ilícitas. Escenarios de conflictos y derechos humanos.* (en castellà)
Colectivo Maloka
12. *El desenvolupament d'una política pública de foment de la pau a Catalunya*
Antoni Pigrau Solé
13. *Possibilitats de participació de la Generalitat de Catalunya en organismes internacionals en l'àmbit dels drets humans*
Xavier Pons Ràfols
14. *Campanyes internacionals de desarmament: un estat de la qüestió*
Javier Alcalde Villacampa
15. *El dret a l'habitatge*
Nolasc Riba Renom
16. *Justícia internacional, pillatge de guerra, drets humans i multinacionals*
Jordi Palou Loverdos
17. *Plan Colombia II. Guerra y derechos humanos*
Colectivo Maloka (ed)
18. *Els documentals del femicidi a Ciudad Juárez*
Sonia Herrera, Laia Farrera, Marta Muixí, Dolors Sierra, Xavier Giró (director)

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**